

Galata Kulesi'nin Ceneviz Dönemine Yönelik Bir Yeniden Değerlendirme

Hasan Sercan Sağlam*

Özet

Galata Kulesi'nin uzun yaşamı, birçok tarihî olaya ve mimari evreye tanıklık etmiştir. Bu doğrultuda kuleye yönelik bilimsel araştırmalar on sekizinci yüzyılın sonunda ve özellikle on dokuzuncu yüzyılda yoğunlaşmış, yapının Ceneviz dönemi ve öncesine ilişkin başlıca argümanlar bu süreçte şekillenmiştir. Lakin başvurulan sınırlı sayıdaki birincil kaynak, kapsamlı bir bakış açısıyla ele alınmamış, bazı noktalar üstünlük yorulanmıştır. Bunlar arasında belki de en yaygın olanı, kulenin Ceneviz dönemindeki adının ikincil kaynaklarca yanlış bir şekilde "İsa Kulesi" (Christea Turris) zannedilmesidir. İlk inşasının I. Anastasios tarafından yapılması ve Ceneviz döneminde 1445–1446 civarında yükseltilmesi ise diğer yanlışlardır. Tüm bu görüşler, Galata'nın artık alışılmış akademik popülerliğine karşın pek sorgulanmamış ve zamanla anonimleşerek kuleye dair temel bilgilere dönüşmüştür. Bu esnada farklı birincil kaynaklar irdelenerek başka iddialar da öne sürülmüş ve sonuç olarak kuleye yönelik bilgilerde birtakım ikilikler ortaya çıkmıştır. Öyle ki, Galata Kulesi'nin Ceneviz öncesi dönemi, Ceneviz dönemindeki adı ve bunların yanında özellikle de mevcut yapının bu dönemden geriye kaldığı düşünülen kısmı, literatürdeki tüm argümanların ışığında ve anıtın daha sonraki dönemlerine kıyasla bir hayli muğlaktır. Dolayısıyla bu makale, Galata Kulesi'nin Ceneviz döneminin, tarihî ve mimari açılarından temel düzeyde bir yeniden değerlendirmesidir. Kayda değer bulgularsa kulenin Bizans dönemine uzanan bir geçmişi olduğuna dair ortada somut hiçbir verinin bulunmadığı; inşa edildiği Ceneviz dönemindeki isminin yalnızca "Kutsal Haç Kulesi" (Turris Sancte Crucis) olduğu ve ilk yapısal değişikliğini de Osmanlılar tarafından 1453 dolaylarında geçirdiğine işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Galata Kulesi, Ceneviz Pera'sı, kent surları, kent tarihi, mimarlık tarihi

A Reevaluation for the Genoese Period of the Galata Tower

Abstract

The Galata Tower has been witness to many historical events and has gone through multiple architectural phases over the course of its long life. Its Genoese origins began to receive scholarly attention particularly in the late eighteenth century and especially during the nineteenth century. In the meantime, a general consensus was reached about the history and architecture of the tower's Genoese period. However, this consensus was actually based on a few primary sources without any comprehensive approaches nor in-depth investigation. The tower's erroneous name, "Tower of Christ" (Christea Turris), during its Genoese period is perhaps the most widespread assumption in the secondary literature. A first construction by Anastasios I and a heightening around 1445/1446 are further related misconceptions. Despite the popularity of Galata as a research topic, these misconceptions have become anonymous and continuously repeated without being questioned. Moreover, slightly different arguments for the tower were put forward. In particular, when compared to later periods of the monument, the former name of the tower, its alleged Byzantine past, and especially the Genoese architectural identity of the present structure remain rather ambiguous in the light of all the arguments in the literature. For these reasons, this article presents a fundamental reevaluation for the Genoese period of the Galata Tower through virtually all of the primary sources and a small architectural survey. This article shows that there is no solid evidence of the supposed Byzantine period of the tower; that it was named as the "Tower of Holy Cross" (Turris Sancte Crucis) by the Genoese who built it, and its first structural alteration was probably executed by the Ottomans around 1453.

Keywords: Galata Tower, Genoese Pera, city walls, urban history, architectural history

Uzun ve masif yapısıyla kent silüetinde kolaylıkla fark edilen Galata Kulesi, İstanbul'un en meşhur tarihî yapılarından birisidir (şek. 1). Haliç'in kuzey yakasında ve Tarihi Yarımada'nın hemen karşısında bulunan Beyoğlu ilçesindeki Galata semtinde, konik biçimli topografya

* Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED), saglam.h.sercan@gmail.com
Bu makalede yeniden değerlendirilen argümanların bazıları ilk olarak doktora tezimde kısaca sorgulanmıştı. Bkz. Hasan Sercan Sağlam, "Urban Palimpsest at Galata & An Architectural Inventory Study for the Genoese Colonial Territories in Asia Minor" (doktora tezi, Politecnico di Milano, 2018). Tezimde kule özelinde kayda değer herhangi bir yeni sonuca varılmayarak literatürde mevcut—ve ancak bu makale kapsamında etraflıca yeniden ele alınan—argümanlar büyük ölçüde yinelenmiştir. Aradan geçen zamanda sürdürdüğüm araştırmalar sonucu bu makale ortaya çıkmıştır.

Şekil 1: Sirkeci'den Galata görünümü, kartpostal. Neue Photographische Gesellschaft (NPG), 1900'ler. Suna ve İnan Kiraç Vakfı (SVIKV), IAE, FKA_00584.

boyunca yükselen tepenin yaklaşık yarı yoldaki düzlük kesiminde bulunmaktadır. Bölgeye hâkim konumu ve uzun gözetleme menziliyle ön plana çıkmaktadır. Galata Kulesi'nin kökenine ilişkin yaygın argümanlar aslında tek bir epigrafik kaynaktan hareketle on sekizinci yüzyıl sonlarında ortaya çıkmıştır. Bunlar da on dokuzuncu yüzyıl boyunca bazı yazılı ve görsel birincil kaynaklarla harmanlanarak son hâlini almış ve o zamanlardan bu yana pek az farklılık göstermiştir. Birçok onarım geçirmiş olan kulenin mimarisine ilişkin bilimsel çalışmalar ise genellikle yirminci yüzyıla tarihlenmektedir.¹

Galata Kulesi'ne yönelik günümüz araştırmalarında atıfta bulunulan ve kamuoyunca da yaygın bilinirliğe sahip argümanlar, on sekizinci yüzyıldan itibaren yinelenerek zaman içerisinde büyük oranda anonimleşmiştir. Kulenin kökenine ilişkin mevcut tüm bilimsel iddialar bir arada ele alındığında ise ortaya çıkan durum aslında birtakım karışıklıklar barındırmaktadır. Örneğin kulenin Ceneviz öncesi dönemine yönelik varsayıma dayalı en yaygın iddialardan birisi, ilk olarak Bizans imparatoru I. Anastasios (hük. 491–518) tarafından yaptırıldığıdır. Bu iddia reddedildiği ölçüde destekçi de bularak süregelmiş, öte yandan ilk olarak ne şekilde ortaya çıktığı da açığa kavuşturulmamış ve bu bağlamda doğrudan bir karşı sav geliştirilememiştir. Kulenin 1348'de inşa edildiği bilgisi ise sağlam kaynaklara dayanmaktadır ki modern dönemde bazı araştırmacılar tarafından tutarlı bir şekilde altı çizilmiştir.² Cenevizlilerin bu inşayı illegal bir şekilde gerçekleştirdiği, kulenin devam eden süreçteki yasal statüsü ve mülkiyetine dair henüz tam aydınlatılmamış bir durumu da beraberinde getirmiştir. Zira Cenevizliler, Galata'daki yayımlarının önemli bir bölümünü Bizanslılardan resmen aldıkları imtiyazlarla gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Galata Kulesi'nin kaçak bir yapı gibi ele alınması da bölgenin alansal kronolojisi çerçevesinde bazen karışıklıklar yaratmıştır. Kulenin Ceneviz döneminde II. Murad tarafından onarım gördüğü ve 1445–1446 civarı yükseltildiği şeklindeki Eyice ve Dallaway kaynaklı önemli iddialar³ da henüz etraflıca irdelenmemiştir.

Bunun yanında kulenin Ceneviz dönemindeki isminin “İsa Kulesi” (Christea Turris) olduğuna yönelik çok yaygın bir kanı söz konusudur. Görece azınlıkta kalmış bazı kaynaklara göreysel kulenin eski ismi “Kutsal Haç Kulesi” (Turris Sancte Crucis) şeklindedir.⁴ Bizans kaynaklarına

¹ Galata Kulesi'nin Ceneviz dönemine yönelik literatürde mevcut başlıca tarihi ve mimari argümanlar için bkz. Semavi Eyice, *Galata ve Kulesi / Galata and its Tower* (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1969), 18–25, 56–63; Eyice, “Galata Kulesi,” *TDVİA*, c. 13 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 314; Köksal Anadol, “Galata Kulesinin Turistik Tanzimi,” *Arkitekt* 317 (1964): 150, 152; Anadol ve Ersin Arnoğlu, “Galata Kulesi,” *Mimarlık* 79, no. 1 (1979): 49, 52; Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, çev. Ülker Sayın (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 320–322.

² Eyice, *Galata ve Kulesi*, 22–23, 60–61; Eyice, “Galata Kulesi,” 314; Müller-Wiener, *İstanbul*, 320; Joseph Gottwald, “Die Stadtmauern von Galata,” *Bosporus: Mitteilungen des Deutschen Ausflugsvereins “G. Albert”* 4 (1907): 28.

³ Eyice, *Galata ve Kulesi*, 23, 61–62; Eyice, “Galata Kulesi,” 314; James Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern* (Londra: T. Bensley, 1797), 124.

⁴ Andreas Külzer, *Tabula Imperii Byzantini, Ostthracien (Europe)*, der. Johannes Koder (Viyana: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2008), 12:363.

atıfta bulunularak bir de “Büyük Kule” (Megalos Pyrgos) ismi öne sürülmüştür.⁵ Bu durumda kulenin Ceneviz döneminde gerçekten birden fazla isme mi sahip olduğu ve neye istinaden tüm bu isim iddialarının ortaya çıktığı da esas itibarıyla irdelenmemiştir.

Galata Kulesi'nin Ceneviz döneminde nasıl görüldüğüne yönelik çıkarımlar büyük ölçüde Cristoforo Buondelmonti'nin 1420 civarına tarihlenen Konstantinopolis tasvirinin farklı versiyonlarında mevcut betimlemeler üzerinden yapılmıştır.⁶ 1509 depreminde önemli ölçüde yıkıldığı için bir yıl sonra Osmanlıların yeniden yükselttiği kulenin Cenevizlilerden geriye kalan bölümüne yönelik çeşitli iddialar⁷ ise kendi içerisinde birtakım eksiklikler ve uyumsuzluklar barındırmakta, mimari bağlamda tekrardan ele alınmayı beklemektedir. Bu minvalde üzerinde pek durulmamış bir diğer konu da Galata'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesinin hemen sonrasında kulenin bazı gerekçelerle tahrip edilmesidir.

Bu makale, yukarıda sözü edilen argümanlardan hareketle Galata Kulesi'nin Ceneviz dönemi ve öncesine yönelik modern tarih yazımını kapsamlı bir kritik çerçevesinde sorgulamanın yanında ilgili tüm birincil kaynakların ışığında detaylı bir araştırma ve yeniden değerlendirme ortaya koyuyor. Bu arada kulenin hâlen mevcut yapısına dair aynı döneme yönelik mimari argümanlar da yine bu yönde bir inceleme ile ele alınarak yeni sorgulamalarda bulunuluyor. Sonuç itibarıyla Galata Kulesi'nin, ilk inşasının atfedildiği Bizans dönemine yönelik aslında hiçbir delilin mevcut bulunmadığı; inşaatı gerçekleştiren Cenevizliler tarafından yalnızca “Kutsal Haç Kulesi” (Turrus Sancte Crucis) şeklinde adlandırıldığı ve ilk mimari değişikliğini Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden çok kısa bir süre sonra yaşayıp bundan geriye kalmış olması muhtemel yapısal izlerin de hâlâ kulenin üzerinde durduğu, kanıtlarıyla birlikte ortaya konuluyor.

Pera Kolonisinin En Önemli Kulesi

Pera'nın Kuruluşu ve Genişlemesi

On ikinci yüzyılın ortalarından itibaren Konstantinopolis'te ticaret yapan Cenevizliler ilk ticari imtiyazlarını 1169'da elde etmişler, bundan bir yıl sonra ise Haliç'in güney kıyısındaki Neorion Limanı'nın yakınında yer alan “Koparion” isimli bir ticari mahalleye sahip olmuşlardır. Burası 1192 ve 1201 yıllarında büyütülmüş, Dördüncü Haçlı Seferi (1202–1204) sonucu Latinlerin kenti işgaline kadar da Cenevizliler tarafından kullanılmıştır.⁸

Dördüncü Haçlı Seferi'nin ardından kurulan Konstantinopolis merkezli Latin İmparatorluğu'na karşı Bizanslılarla 1261'de gerçekleştirmiş oldukları ittifakın dolaylı bir neticesi olarak Cenevizliler, resmi olarak “Pera” şeklinde adlandırdıkları bir ticari koloniyi 1267 yılında bu kez Haliç'in kuzey kıyısındaki Galata'da kurmuşlardır. Kıyıda düzlük boyunca uzanan bu savunmasız mahallenin doğu tarafında “Kastellion” adlı, erken Bizans döneminden kalma ve Haliç'in güvenliğini sağlayan bir kale vardı.⁹ Dönemin tarihçisi Georgios Pakhymeres'e göre, Cenevizlilere Galata'nın batısına doğru uzanan büyükçe bir mahalle veren İmparator VIII. Mikhael Palaiologos bu imtiyaza Galata Kalesi'ni dâhil etmemiş, ayrıca Galata'nın mevcut surlarını da güvenlik gerekçesiyle peşinen yıktırılmıştır.¹⁰ Pera'nın kesin sınırları Mayıs 1303 tarihli bir Bizans fermanıyla (*khrysoboullos*) belirlenmiştir. Mart 1304 tarihli ikinci bir ferman yoluyla bu mahalle genişletil-

5 Benedetto Palazzo, *Arap Camii veya Galata Saint Paul Kilisesi*, çev. İ. Burhan Yenitürk (İstanbul: Bilge Karınca, 2014), 71; Eyice, *Galata ve Kulesi*, 22, 60; Eyice, “Galata Kulesi,” 314.

6 Eyice, *Galata ve Kulesi*, 24–25, 62–63; Farklı Buondelmonti tasvirlerinin kentin geneline yönelik tartışmaları için ayrıca bkz. Ian R. Manners, “Constructing the Image of a City: The Representation of Constantinople in Christopher Buondelmonti's Liber Insularum Archipelagi,” *Annals of the Association of American Geographers* 87, no. 1 (1997): 72–102; Çiğdem Kafescioğlu, *Constantinopolis / Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital* (Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2009), 144–154.

7 Anadolu ve Arıoğlu, “Galata Kulesi,” 52; Eyice, *Galata ve Kulesi*, 25, 36–37, 63, 75; Eyice, “Galata Kulesi,” 314.

8 Eugène Dalleggio d'Alessio, “Recherches sur l'histoire de la Latinité de Constantinople 1,” *Échos d'Orient* 23, no. 136 (1924): 453–454; Dafni Penna, *The Byzantine Imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa, 10–12th Centuries* (Den Haag: Eleven International, 2012), 134, 150, 157, 164–166, 195–197. Bizans-Ceneviz ilişkileri için ayrıca bkz. Sandra Origone, *Bisanzio e Genova* (Cenova: ECI, 1992).

9 Aygül Ağır, “La cultura architettonica veneziana e genovese nella Istanbul Ottomana (XV–XVI sec.),” *Incontri di civiltà nel mediterraneo l'Impero Ottomano e l'Italia del Rinascimento, storia, arte e architettura*, der. Alireza Naser Esлами (Floransa: Leo S. Olschki Editore, 2014), 111–112.

10 Nathan John Cassidy, “A Translation and Historical Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres” (doktora tezi, University of Western Australia, 2004), 82–83.

çitlerle çevrelediler. Böylelikle kısa sürede tüm yamacı kuşattılar. İmparator, Cenevizlilerden bu yeni tahkim ettikleri alanı terk etmelerini ve surlarını da yıkmalarını emretti. Lakin bunların hiçbirini yapılmadı ve Cenevizliler işgal ettikleri alana yönelik ısrarlarını sürdürdüler.¹³ Bu olaylar gerçekleşmekteyken savaş 1349 yılına kadar sürdü ve her iki tarafa da ağır kayıplar yaşattı. Nikephoros Gregoras, aynı yılki barış görüşmeleri esnasında Cenevizlilerin Bizanslılara yüklü bir tazminat ödemeyi, ayrıca Galata'nın yukarısında bulunan ve illegal şekilde işgal ettikleri bölgeyi de terk ederek eski sınırlarına dönmeyi kabul ettiklerini aktarmaktadır.¹⁴

Kulenin Kısa Sürede İki Kez El Değiştirmesi ve Yeni Bir İmtiyaza Yönelik Yanılgı

1352 Boğaz Savaşı sonucunda Cenevizliler, savaşa tutuştukları Venediklilerin tarafında yer alan Bizanslılara karşı üstün gelmişlerdir.¹⁵ Netice olarak tarafların arasında 6 Mayıs 1352 tarihinde bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma, aynı zamanda önemli bir alansal imtiyaz da içermekte olup Cenevizlilerin mahallesi "Kutsal Haç Kalesi"ne (Castrum Sancte Crucis) kadar genişletilmiştir.¹⁶ Bu hususta Desimoni, Balard ve Stringa, muhtemelen yalnızca Gregoras'ın ifadelerini baz alarak, bahis konusu kalenin Galata Kulesi olduğuna kanaat getirmişlerdir. Böylelikle de 1352 antlaşmasında mevcut alansal imtiyazı, daha önceden işgal edilmiş tepedeki ve dolayısıyla Galata Kulesi'ndeki Ceneviz hâkimiyetini artık resmen tanıyan bir Bizans tasdiki olarak yorumlamışlardır.¹⁷

Hâlbuki yukarıda özetlenen ifadelerinin devamında bizzat VI. Ioannes Kantakouzenos, 1352 antlaşmasındaki imtiyazın Galata Kulesi ve beraberindeki yamaçla ilgili olamayacağını ortaya koymaktadır. Yine imparatorun kendi ifadelerine göre, aslına bakılırsa barış antlaşması ilk etapta Cenevizlilerin, işgal ettikleri tepeliği terk ederek eski sınırlarına dönmeleri kaydıyla neticelenmiştir ve yeni inşa ettikleri istihkâmın kontrolünü de imparatorun oğlu Despot Manuel Kantakouzenos emrindeki birliğe devretmişlerdir. Daha sonra imparator, bunca mücadeleyi değersiz bir toprak parçası için değil, kendi rızası olmaksızın Cenevizlilerin imparatorluğun çıkarlarına ters bir davranışta bulunamayacaklarını göstermek için verdiği belirtmiştir. Bu kararlılığını da yeterince ortaya koyduğuna ve netice itibarıyla de amacına ulaştığına kanaat getirerek hemen akabinde, oğluna ordusuyla beraber bölgeyi boşaltmasını emretmiştir. Bu esnada bir ferman yoluyla, ilgili tepeliği kendi rızasıyla Cenevizlilere vermiştir.¹⁸ 1349'da biten savaşın nihai sonucu, dönemin imparatorunun kendi beyanına göre bu şekilde olmuştur. Gregoras'ın bu önemli ardl gelişmelere değinmemesi, 1348–1349 dönemine dair muhtemelen sadece kendisini baz alan araştırmacılar da tepenin ve dolayısıyla Galata Kulesi'nin illegal statüsünün bir müddet daha devam ettiği düşüncesini doğurmuş olmalıdır. Dolayısıyla 1352 antlaşmasını kuleyle ilişkilendirmişlerdir.¹⁹ VI. Ioannes Kantakouzenos'un tepeliği ve tüm yeni istihkâmını bir ferman ile 1348–1349 savaşının sonunda Cenevizlilere devretmesine, dönemin bir diğer tanığı olan Alexios Makrembolites de etraflıca değinmektedir.²⁰ Galata Kulesi'nin hemen aşağısında bulunan bir kulenin üzerinde tespit edilen ve üzerinde 1349 tarihi bulunan armalı levha da yamaç boyunca uzanan surların Galata Kulesi'ne, kendi inşasından ancak bir yıl sonra iliştirildiğini ortaya koymaktadır.²¹

Netice itibarıyla Bizans toprakları üzerine bir işgal yoluyla 1348'de inşa edilen Galata Kulesi'nin ve yamaç boyunca tahkim edilen üçgen biçimli bölgenin resmen Cenevizlilere verilmesi ancak 1349'da gerçekleşmiştir. Bu bağlamda bahis konusu alanın Schneider ve Nomidis haritasında

13 Timothy S. Miller, "The History of John Cantacuzenus (Book IV): Text, Translation, and Commentary" (doktora tezi, Catholic University of America, 1975), 202–205, 207.

14 Gregoras, *Byzantina historia*, 866–867; Miller, "History," 348.

15 Maria M. Costa Paretas, "Sulla battaglia del Bosforo (1352)," *Studi Veneziani* 14 (1972): 197–210.

16 "imperium nostrum de gratia donationem facit communi lanue de Gallata cum terreno prout fossatum tendit usque ad castrum sancte Crucis." Lodovico Sauli, *Della colonia dei genovesi in Galata*, c. 2 (Torino: Giuseppe Bocca, 1831), 217.

17 Cornelio Desimoni, "I Genovesi ed i loro quartieri in Costantinopoli nel secolo XIII," *Giornale ligustico di archeologia storia e belle arti* 3 (1876): 258; Michel Balard, *La Romanie génoise*, c. 1 (Cenova: Società Ligure di Storia Patria, 1978), 1:188; Paolo Stringa, *Genova e la Liguria nel Mediterraneo* (Cenova: Cassa di Risparmio di Genova e Imperia, 1982), 364.

6 Mayıs 1352 tarihli antlaşmada sözü edilen "Kutsal Haç Kalesi"nin Galata Kulesi zannedildiği bir diğer yayım için bkz. Victor-Marie de Launay, "Notice sur le vieux Galata," *L'Univers, revue orientale* 1, no. 4 (1875): 231.

18 Miller, "History," 211–213.

19 Antlaşma ve sözünü ettiği kale, ilerleyen bölümlerde ele alınmıştır.

20 Alexios Makrembolites, "Λόγος Ἱστορικός," der. Athanasios Papadopoulos-Kerameus, *Ἀνάλεκτα Γεωρολογικῆς σταυρολογίας* 1 (1891): 159; Miller, "History," 348–349.

21 Eyice, *Galata ve Kulesi*, 23, 61; Luigi Tommaso Belgrano, "Documenti riguardanti la colonia genovese di Pera," *Atti della società ligure di storia patria* 13 (1877): 323.

Ceneviz denetimine geçişi için yazılan 1349 yılı tutarlıdır.²² Lakin aynı araştırmacıların, Cenevizlilerin Galata'da elde ettikleri diğer bölgeler için haritalarında yalnızca bazı armalı sur yazıtlarının tarihlerine istinaden üstünkörü bir şekilde 1387, 1397 ve 1400 yıllarını işlemeleri²³ ise Kantakouzenos ve Makrembolites'in detaylı aktarımından ziyade çok basitçe yukarıda bahsedilen 1349 tarihli inşa levhasını baz aldıklarını düşündürmektedir.

Kuleye Yönelik Bazı Tanıklıklar

1373 tarihli bir vasiyetnamede Pera'nın hisarı ve kulesinden referans noktası olarak çok kısaca bahsedilmektedir.²⁴ 1403 itibarıyla Ruy Gonzalez de Clavijo, Pera'yı çevreleyen surların bir tepeye doğru tırmandığını, burada da kenti koruyan büyük bir kule (*torre grande*) bulunduğunu aktarmaktadır.²⁵ Cristoforo Buondelmonti'nin çeşitli arşivlere dağılmış farklı versiyonları bulunan Konstantinopolis tasvirinde Galata Kulesi isimsiz bir şekilde resmedilmiştir. Bu çalışmalar da Eyice tarafından derlenerek titizlikle incelenmiştir. Kulenin tasvirlerinde çok ciddi mimari tutarsızlıklar söz konusu olduğu için günümüzdeki silindirik yapısı referans alınarak benzer tipteki betimlemeler gerçeğe en yakın örnekler olarak öne sürülmüş, yaklaşık 1420 tarihli Venedik Biblioteca Marciana kopyasındaki tasvir de bunların en iyisi olarak gösterilmiştir.²⁶ Galata Kulesi aynı tasvirin yaklaşık 1485–1490 tarihli bir versiyonu olan ve II. Mehmed (hük. 1451–1481) dönemi yapılarının da işaretlendiği Düsseldorf kopyasında ise "Kutsal Haç Kulesi" (Turris S. Crucis) adıyla ve üzerinde bir Ceneviz bayrağıyla tasvir edilmiştir.²⁷ On sekizinci yüzyılın başında Joseph Pitton de Tournefort, kulenin üzerinde Cenevizlilere ait birtakım armalar ve yazıtlar gördüğünü belirtmiş fakat herhangi bir detay vermemiştir.²⁸ Görünüşe bakılırsa bunlar zaman içerisinde ortadan kaybolmuştur.

İkinci Bir Sembol Yapı: Kutsal Haç Kalesi'nin Kutsal Haç Kulesi

Karaköy sahilinde bulunan ve dikdörtgen bir mahzenden oluşan Yeraltı (Kurşunlu Mahzen) Camii, aslında küçük bir erken Bizans kalesinden geriye kalmıştır. Denizden gelecek saldırılara karşı Haliç'in girişini kapatan zincirin kuzey ucunun bağlandığı "Kastellion" (Καστέλλιον) isimli bu yapı, Theophanes kaynaklı bir anlatıya göre ilk olarak 717–718 kuşatmasında Araplara karşı kullanılmıştır.²⁹ Dördüncü Haçlı Seferi esnasında Latinler, "Galata Kulesi" (Tor de Galathas) diye tanımladıkları bu kaleyi ele geçirmişler ve aynı esnada zincirini de parçalamışlardır.³⁰ Bu isim benzerliğinden dolayı Eyice'nin de değindiği üzere bazı araştırmacılar altıncı yüzyıldan kalma "Kastellion" ile Ceneviz döneminde inşa edilen Galata Kulesi'ni birbirine karıştırmışlardır.³¹ Kıyıda "Galata Kalesi" (Castrum Galathe), Mayıs 1303 ve Mart 1304 tarihli Bizans fermanlarında Galata'daki Ceneviz mahallesinin doğu sınırı için uzaktaki bir referans noktasını teşkil etmektedir.³²

22 Alfons Maria Schneider ve Miltiadis Nomidis, *Galata au Moyen-Âge, avec ses six enceintes successives* (İstanbul: Maina Basımevi, 1946), harita.

23 Schneider ve Nomidis, *Galata*, harita; Sağlam, "Urban Palimpsest," 26.

24 "mari maior, videlicet in flumine sive stagnone castris Peire, prope turrim." Belgrano, "Documenti," 952–953.

25 Ruy Gonzalez de Clavijo, *Embajada a Tamorlán, Estudio y edición de un manuscrito del siglo XV*, der. Francisco López Estrada (Madrid: Estudio Superior de Investigaciones Científicas, 1943), 58. I. Bayezid dönemi Konstantinopolis Kuşatması (1394–1402) esnasında Pera'nın da ablukaya alındığını belirten de Clavijo, Osmanlıların kulenin bulunduğu tepeye konuşulup buradan mancıklarla bir saldırı düzenlediğini aktarmaktadır fakat bunun Pera'ya ve tahkimatlarına ne ölçüde zarar vermiş olduğu hakkında bilgi yoktur.

26 Eyice, *Galata ve Kulesi*, 24–25, 62–63. Bu betimlemede kule, Galata Surları'nın diğer kulelerinden belirgin ölçüde yüksektir. Bir sağır kemer dizisi yoluyla çıkma yapan en üst katı da mazgallı siperli ve sivri külahlıdır.

27 Cristoforo Buondelmonti, *Cristoforo Buondelmonti, Liber insularum archipelagi, Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf Ms. G 13, Faksimile*, der. Irmgard Siebert, Max Plassmann, Arne Effenberger ve Fabian Rijkers (Wiesbaden: Reichert Verlag, 2005), 54–56; Arne Effenberger, "Konstantinopel / Istanbul - die frühen bildlichen Zeugnisse," *Die byzantinischen Häfen Konstantinopels*, der. Falko Daim (Mainz: WissenschaftsCampus, 2016), 23.

28 Joseph Pitton de Tournefort, *A Voyage into the Levant*, c. 2, çev. John Senex (Londra: D. Midwinter, 1741), 190.

29 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History, AD 284–813*, çev. Cyril Mango ve Roger Scott (Oxford: Clarendon Press, 1997), 545; Raymond Janin, *Constantinople byzantine: Développement urbain et répertoire topographique* (Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1950), 420–421; Namık Erkal, "The Corner of the Horn: An Architectural Review of the Leaded Magazine in Galata Istanbul," *Middle East Technical University Journal of the Faculty of Architecture* 28, no. 1 (2011): 198.

30 Geoffrey de Villehardouin, "Mémoires de Geoffroi de Ville-Hardouin," *Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France*, c. 1, der. Claude-Bernard Petitot (Paris: Foucault, 1819), 203–205; Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, çev. Harry J. Magoulias (Detroit: Wayne State University Press, 1984), 297.

31 Eyice, *Galata ve Kulesi*, 10, 46; Eyice, "Galata Kulesi," 314.

32 Belgrano, "Documenti," 104–105.

Cenevizliler, “Kutsal Haç Kalesi” şeklinde adlandırdıkları kaleyi on dördüncü yüzyıl içerisinde ele geçirmişlerdir. Bu isme ilk olarak 6 Mayıs 1352 tarihli antlaşmada rastlanmakta olup Galata’daki Ceneviz mahallesi, doğudaki Kutsal Haç Kalesi’ne (Castrum Sancte Crucis) kadar genişletilmiştir.³³ Lakin kalenin bu imtiyaza dâhil olup olmadığı, antlaşma metninde yeterince açık değildir. Ancak Jean Froissart, Pera kentinin yanında artık “Pera Kalesi”nin (*chastel de Pére*) de Ceneviz kontrolünde olduğunu 1384 itibarıyla teyit etmektedir.³⁴ Cenevizliler daha sonra bu kalenin kıyı tarafına silindirik bir köşe kulesi eklemişler ve bu yapıyı da “Kutsal Haç Kulesi” şeklinde adlandırmışlardır. Osmanlı dönemine tarihlenen birçok tasvirde görülen ve 1766 depreminde yıkılan bu yapı, hiç şüphesiz Pera’nın Galata Kulesi’nden sonra ikinci en önemli kulesiydi.³⁵

Günümüzde Cenova Devlet Arşivi’nde bulunan Pera Hazinedarlığı (Peire Massaria) masraf kayıtlarında, kale ve aynı isimli kulesine yönelik detaylı bilgiler mevcuttur. Örneğin 3 Aralık 1390’da Kutsal Haç Kalesi’ne, muhtemelen düşman tehdidi esnasında alarm vermek amacıyla bir adet çan yerleştirilmiştir.³⁶ Aynı yıl içerisinde, bu kez Kutsal Haç Kulesi için 5000 *hyperpyra* harcama yapılmıştır.³⁷ 6 Nisan 1391’de ise Kutsal Haç Kulesi için çalışan ustalara 13 *hyperpyra* tutarında yeni bir ödeme söz konusudur.³⁸ 25 Ağustos 1391 itibarıyla kalenin kulesine yönelik işlerin maliyeti 1000 *hyperpyra* daha tutmuştur.³⁹ Nihayet 2 Ekim 1391’de, kaleye ait Kutsal Haç Kulesi’nin tepesine altın yaldızlı bir haç yerleştirilmiştir.⁴⁰ İlintili bir diğer masraf kaydı ise bu haçın hemen altında yer alan büyükçe bir bakır küreye aittir.⁴¹ Dolayısıyla kalenin en tepesine İsa’nın alameti olan, üzerine haç dikili bir küre (*globus cruciger*) yerleştirildiği anlaşılmaktadır. 1391 tarihli son bir Pera Hazinedarlığı kaydına göre de inşasından sonra Kutsal Haç Kulesi’nin iç bölümleri, koloniye ait tahıl, odun, silah ve cephanelerin depolanması amacıyla kullanılmaktaydı.⁴²

Yukarıda değinilen tüm somut verilere karşın Buondelmonti tasvirlerinde bunları teyit etmek mümkün değildir. Lakin Kutsal Haç Kalesi’nin hemen gerisinde, kaleyle ilişkili tekil ve çatisiz bir kuleye düzenli olarak rastlanmaktadır. Bu yapının kimliği tam olarak izah edilememiştir.⁴³ On beşinci yüzyıl itibarıyla bu kule ancak Kutsal Haç Kalesi’ne ait 1391 tarihli Kutsal Haç Kulesi’nin ters açılı ve bozuk bir tasviri olmalıdır.⁴⁴ Dolayısıyla Buondelmonti’nin çalışmasının bazı mimari detaylar yönünden zayıf olduğu ihtimali akla gelmektedir.

Pera’nın Teslim Oluşu ve Tahkimatlarının Akıbeti

Pera Tahkimatlarının Tahribi

Doukas, Konstantinopolis Kuşatması esnasında 28 Nisan 1453’te bir savaş gemisinin Haliç’teki Osmanlı donanmasını gece vakti gizlice yakmayı amaçladığından bahsetmektedir. Buna karşın Peralı Cenevizliler Osmanlıları bilgilendirirler ve onlar da tetikte bekleyerek bu gemiyi kendilerine yaklaştığı anda bir top atışıyla batırırlar.⁴⁵ Kuşatmanın görgü tanıklarından Ubertino Posculo, Cenevizlilerin bu istihbaratı Galata’nın en yüksekteki kulesinden (*summa Galatae de turre*) bir meşalenin kaldırılması yoluyla verdiğini aktarmaktadır.⁴⁶ Bunun yanında on altıncı yüzyılda Theodosios Zygomas tarafından kopyalanmış anonim bir Grek kaynağı da aynı olayı Cenevizlilerin büyük kule (*μεγάλος πύργος*) üzerinden bir alev yoluyla Osmanlılara

33 Sauli, *Colonia*, 217.

34 Jean Froissart, *Chroniques de Jean Froissart (Troisième livre)*, c. 12, der. Leon Mirot (Paris: Honoré Champion, 1931), 207.

35 Erkal, “Corner,” 210, 216.

36 “pro una campana pro ponendo eam in castro sancte Crucis.” Belgrano, “Documenti,” 153.

37 Balard, *Romanie*, 191. Archivio di Stato di Genova (Cenova), Banco di San Giorgio, Sala 34, no. 18,59046/1303-1304, Peire Massaria (1390-1391), 1390, 76v. *Hyperpyron*: Geç ortaçağda standart Bizans altın sikkesi.

38 “Pro magistris qui laboraverunt ad turrim sancte Crucis.” Belgrano, “Documenti,” 162.

39 “Pro copiendo turrim de Castello, Pp. 1000.” *Ibid.*, 165.

40 “in solucione unius pomi de ramo cum sua cruce desuper et deauratum per totum, quod poni debet super turrim sancte Crucis de Castro.” Belgrano, “Documenti,” 165-166.

41 Balard, *Romanie*, 191. Peire Massaria, 1390, 36r, 68v, 69r, 146r.

42 *Ibid.*, Peire Massaria, 1390, 75v; 1391, 11. Bunu doğrular şekilde Buondelmonti tasvirinin Venedik Biblioteca Marciana kopyasında kale “arzana” (tersane, silahhane) olarak işaretlidir. Bkz. Erkal, “Corner,” 209.

43 *Ibid.*

44 Sağlam, “Urban Palimpsest,” 78-79.

45 Doukas, *Ducae, Historia Turcobyzantina (1341-1462)*, der. Vasile Grecu (Bükreş: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958), 347.

46 Adolf Ellissen, *Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur*, c. 3, kitap 4 (Leipzig: Otto Wigand, 1857), 73.

60 işaret verdikleri biçiminde aktarmaktadır.⁴⁷ Giorgio Dolfin yoluyla ifadelerine ulaşılan bir diğer görgü tanığı Giacomo Languschi'ye göreyse ilgili işaret alevi, daha genel bir ifadeyle Pera kent surları üzerinde yükselmiştir.⁴⁸

Osmanlıların Konstantinopolis'i 29 Mayıs 1453'te ele geçirişine ve yağmalayışına tanıklık eden Peralılar, benzer bir felaketle karşılaşmamak adına kapılarını açarak koloniyi Zağanos Paşa'nın emrindeki birliğe barış içerisinde teslim etmişlerdir.⁴⁹ II. Mehmed 1 Haziran 1453 tarihinde bir ferman hazırlayarak bu zaptın hüküm ve koşullarını karara bağlamıştır. Buna göre padişah, Pera tahkimatlarını yıkmayacağını ve tahrip etmeyeceğinin sözünü vermiştir.⁵⁰ Fermanın Osmanlıca kopyasındaki ifade doğrudan yukarıdaki gibiyken, Grekçe kopyadaki ilgili bölüme olumsuzluk eki sonradan eklenmiştir. Bu duruma Şakiroğlu'nun getirdiği yorum, Grekçe hazırlanan ilk fermanında Pera tahkimatlarının yıkılması yönünde bir buyruk olduğu, fakat hemen sonrasında Osmanlıca kopya hazırlanırken yıkımların durdurulduğu ve Grekçe metnin de böylece düzeltilmiş yönündedir.⁵¹ Aşağıda değinilen anlatılar da birtakım yıkımların gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır.

Laonikos Khalkokondyles'in aktardıklarına göre II. Mehmed, Pera'da vuku bulacak olası bir ayaklanmada buranın tekrardan zapt edilmesini kolaylaştırmak adına bir güvenlik önlemi olarak, kara tarafına bakan surlarının yıkılmasını emretmiştir.⁵² Aynı şekilde Doukas da II. Mehmed'in, Pera'nın kara tarafına bakan surlarını yıktırıldığını fakat kıyı tarafında olanlara ise herhangi bir zarar vermediğini belirtmektedir.⁵³ Pera'da *podestà* (mülki amir) olarak görev yapmış son kişi olan Angelo Giovanni Lomellini, 23 Haziran 1453 tarihli bir mektubunda II. Mehmed'in her şeyi yıktırıldığını, kenar mahalleleri ve hisarın hendek bölümünü tahrip ettirdiğini, Kutsal Haç Kulesi'ni yıktırıldığını, kıyıdaki surlarına, barbakanın iç tarafındaki bir kısım perde duvarlar ve barbakan bölümünün kendisiyle birlikte herhangi bir zarar görmediğini belirtmektedir.⁵⁴ Kuşatmaya tanıklık etmiş bir diğer isim olan Sakızlı Leonardo'nun Papa V. Nicolaus'a yazdığı 16 Ağustos 1453 tarihli bir mektupta ise Pera'daki kent surları ve kulelerinin yıktırıldığını, ayrıca İsa'nın simgesi olan haçın—ki en tepesinde bulunmaktaydı—adıyla anılan kulenin de temellerine kadar tahrip edildiği ifade edilmektedir.⁵⁵ Leonardo'nun ifadelerini 1460 civarı yineleyen Lodrisio Crivelli, ancak bunlara ek olarak bahis konusu kulenin denizden bakıldığında önemli derecede dikkat çekmekte olduğuna yönelik bir eklemeye bulunmuştur.⁵⁶ Yine kuşatma esnasında kentte bulunmuş olan Kievli Isidoros da 9 Temmuz 1453 tarihli mektubunda Pera kent surlarının ve kulelerinin yıktırıldığını değinmiş,⁵⁷ 8 Temmuz 1453 tarihli mektubunda ise bunları tekrar etmenin yanında büyük kulenin üzerindeki haçın, yine bu kuleyle beraber harap edildiğini belirtmiştir.⁵⁸ 30 Haziran 1453 tarihli bir Venedik senato

47 August Immanuel Bekker, *Corpus scriptorum historiae Byzantinae, Historia politica et patriarchica Constantinopoleos, Epirotica* (Bonn: Impensis Ed. Weberi, 1849), 19.

48 "farano segno de fuogo da le mura de Pera." Georg Martin Thomas, *Belagerung und Eroberung von Constantinopel im Jahre 1453 aus der Chronik von Zorzi Dolfin* (Münih: Verlage der k. Akademie, 1868), 20.

49 Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, çev. Charles T. Riggs (Princeton: Princeton University Press, 1954), 76. Konstantinopolis Kuşatması'na (1453) dair birincil ve ikincil kaynaklar için ayrıca bkz. Marios Philippides ve Walter K. Hanak, *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography, and Military Studies* (New York: Routledge, 2016), 10–46. Galata'daki Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemleri için bkz. Halil İnalçık, "Ottoman Galata, 1453–1553," *Essays in Ottoman History* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998).

50 "v̄a [μ̄η] γαλάσω τὸ κάστρον τῶν." Belgrano, "Documenti," 227; "ben dahi üzerine asker ile varub ka'alarını yıkub harab etmiyem." Mahmut H. Şakiroğlu, "Fatih Sultan Mehmet'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 14, no. 25 (1982): 218.

51 Şakiroğlu, "Fatih," 215.

52 Laonikos Khalkokondyles, *The Histories*, c. 1, çev. Anthony Kaldellis (Cambridge: Harvard University Press, 2014), 202–203.

53 Doukas, *Historia*, 393. Yıkımların ne düzeye olduğuna dair Doukas başka bir detay vermemektedir.

54 "dirui fecit omnia; burgos et partem fossorum de castro dirui fecit; turrim sancte Crucis dirui fecit; partim unius cortine intra barbicanetam et partem barbicanae, omnia menia maris restari." Belgrano, "Documenti," 231.

55 "Turre murumque civitatis dirui iubet... Turremque in cuius acumine Christi signum crucis, a quo et denominabatur, usque ad fundamenta evertit." *Ibid.*, 257.

56 "Atque ita turris etiam illa, in cuius cacumine venerandae Crucis signum, a qua et denominabatur, eminebat mari conspicua, a fundamentis usque disiecta est." Lodrisio Crivelli, "De expeditione Pii Papae II adversus Turcos," *Rerum italicarum scriptores*, c. 23, 5. kısım, der. Giulio Carlo Zimolo (Bologna: Nicola Zanichelli, 1950), 61–62.

57 "civitas Perae quae a Januensibus possidebatur... et deiectis turribus, moeniis." Agostino Pertusi, *La caduta di Costantinopoli, Le testimonianze dei contemporanei*, c. 1 (Verona: Fondazione Lorenzo Valla, 1976), 62–63.

58 "civitas Pera... cuius muros usque ad terram diripuerunt... ymmo cruce[m] quae supra magnam turrim fuit una cum ipsa turri in ruinam miserunt." *Ibid.*, 84–87. Oldukça benzer ifadeler Floransalı Fra Girolamo (5 Temmuz 1453), Sömmernli Henry (1 Eylül 1453) ve Franco Giustiniani (27 Eylül 1453) gibi dolaylı tanıkların mektuplarında da mevcuttur. Bkz. Pertusi, *La caduta di Costantinopoli*, c. 2, 34–35, 90–91, 100–101.

belgesine göre Pera surlarının büyük kısmı tahrip edilirken toprak kullanılmıştır.⁵⁹ Tüm bu hadiselerle ilintili olarak 11 Mart 1454 tarihli bir mektup, Pera'nın sur ve kulelerinin onarılp hendeklerinin de boşaltılarak tekrardan derinleştirilmesinin, buranın kendi güvenliği ve refahı için bir gereklilik olduğunu vurgular. Bu doğrultuda iki Ceneviz elçisi II. Mehmed'den bir fırsat aramak üzere görevlendirilmiştir.⁶⁰

On dokuzuncu yüzyılda Ahmed Vefik Paşa tarafından çalışıldığı belirtilen bazı anonim Osmanlı kaynaklarına göre ise II. Mehmed kuleyi ve etrafındaki surları yıktırması, kule ancak 10 arşın (yak. 7,5 m) kısaltılırken surlar çepeçevre 40 arşına (yak. 30 m) kadar harap edilmiştir. Pera'ya yönelik hükümlerle antlaşması karara bağlandığında ise artık daha ileri gitmemiştir. Daha sonra Zağanos Paşa kuleyi tekrardan yükseltmiş ve üstündeki haçı da Osmanlı bayrağı ile değiştirmiştir.⁶¹ 1455 tahririnde Galata'daki kulelerden "burgaz-i emîriyye" (sultana ait kule) şeklinde bahsedilmektedir.⁶²

Yukarıda değinilen tüm tahribatlara karşın bütünüyle yerle bir edilmediği aşikâr olan Galata Surları, neredeyse her bölümünün üzerinde bulunan armalı ve yazıtlı birçok karakteristik Ceneviz inşa levhasıyla birlikte 1860'lar itibariyle dahi büyük ölçüde mevcuttu (şek. 3).

Şekil 3: Galata Surları ve Galata Kulesi'nin kuzeybatıdan görünümü. Fotoğraf: James Robertson, 1854. SVIKV, IAE, FKA_005003.

59 "dirupta bombardis magna parte muri Pere." Pertusi, *Caduta* 2, 24–25.

60 Belgrano, "Documenti," 266–270.

61 François Alphonse Belin, *Histoire de la latinité de Constantinople* (Paris: Alphonse Picard et Fils, 1894), 159. Ahmed Vefik Paşa'nın aktarımı ile Şakiroğlu'nun 1 Haziran 1453 fermanına yönelik yukarıda değinilen yorumu, Osmanlılar tarafından kısa bir müddet sürdürülmüş kısmi yıkımlara istinaden örtüşmektedir.

62 Halil İnalcık, *The Survey of Istanbul 1455* (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2012), 232, 278. Bu durum, Galata Kulesi'nin mülkiyetinin Cenevizlilerden Osmanlılara geçmesine yönelik bir ipucu olarak yorumlanabilir.

62 1857 yılında kurulan Altıncı Daire-i Belediye'nin yeni şehircilik çalışmaları kapsamında 1864'te surlar ortadan kaldırılmaya başlanmış ve levhalar da sergilenmek amacıyla toplanmıştır.⁶³ De Mas Latrie'nin Galata Surları'nın mimari özelliklerini ve üzerindeki Ceneviz levhalarının bir kısmını belgelediği çalışmasından⁶⁴ hareketle Wilhelm Heyd, 1453'teki Osmanlı yıkımlarının ancak kısmi ve yüzeysel ölçekte gerçekleşmiş olabileceğini öne sürmüştür.⁶⁵ Öte yandan bazı araştırmacılar, II. Mehmed yıkımlarının bir "hükümranlık göstergesi" olduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁶ Hâlbuki Khalkokondyles'e göre Pera tahkimatlarının bir ayaklanma ihtimaline yönelik güvenlik önlemi olarak tahribatı söz konusuydu. Bu bağlamda Cenevizli elçilerin 1454 itibarıyla önce surların onarımına dair bir fırsat kollamaları anlamlıdır. Khalkokondyles, Doukas ve Lomellini'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla da bahis konusu tedbire yönelik, kara tarafında bulunan tahkimatlar barbakan haricinde belirli ölçülerde harap edilirken, iç kesimlerde ve kıyı hattında bulunanlara ise dokunulmamıştır. Lakin on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, surların üzerindeki Ceneviz izleriyle beraber neredeyse bir bütün olarak ayakta kalmış olması, Heyd'in de öne sürdüğü gibi 1453'teki yıkımların kısmi düzeyde olabileceğine işaret eder. Bunun yanı sıra, Osmanlıların ilk başta tahrip ettikleri bölümleri sonradan—aynen Galata Kulesi'ne yaptıkları gibi—onarım olabileceğini de akla getirmektedir. Aşağıda Evliya Çelebi'den alıntılanmış üzere 1509 depremi sonrasında ve 1635 civarında gerçekleştirilmiş kapsamlı onarımlar da on dokuzuncu yüzyıldaki nispeten eksiksiz Galata Surları görünümünde etkili olmuş olabilir.

Galata Kulesi'nin Hikâyesini Yazmak

Şüpheli Bir Kitabe

Yıkımlar öncesinde Galata'nın doğusunda, Tophane'ye değin uzanan sur hattı boyunca sıralanan kıyı kapılarından sondan bir önceki olan ve kimi zaman Kireç Kapısı ile karıştırılan Eğri Kapı üzerinde belgelenmiş, armalı ve uzunca yazıtlı bir inşa levhası, Ceneviz döneminde gerçekleştirilmiş önemli bir işten söz etmektedir (şek. 4d). Podestà Baldassare Maruffo'nun ismini veren ve 20 Eylül 1446 tarihli levhanın, bahis konusu işten söz eden kısmı şöyledir: "SUBURBANIS·HAC·INPARTE·MOENIBUS·AMPLIATIS·ET·AD·CHRISTEAM TURRIM·ANAVISTATIO·PRISCAE·ALTITUDINIS·DUPLO·COLLATIS."⁶⁷ Bu ifade, şöyle tercüme edilebilir: "Kenar mahallenin bu kısmındaki surları yükseltmiş ve İsa Kulesi'nden limana kadar eski yüksekliğine kıyasla iki katına çıkarmıştır."

1794'te, İki Sicilya Krallığı adına İstanbul'da görev yapmakta olan Cosimo Comidas de Carbognano bu levhanın yazıtını yayımlayan ilk araştırmacı olmuştur. Herhangi bir yorumda bulunmaksızın, yazıtta mevcut "İsa Kulesi" (Christea Turris) ifadesini İtalyanca haliyle (Torre di Cristo) basit bir şekilde doğrudan Galata Kulesi ile özdeşleştirmiştir. Bunu yaparken kuleden yaklaşık 500 metre mesafede ve kıyıda bulunan bu uzak levhanın niçin en tepedeki Galata Kulesi'nden bahsediyor olabileceğine ilişkin bir irdelemede bulunmamıştır.⁶⁸

Daha sonra 1797'de, İngiliz araştırmacı James Dallaway de bu levhaya rastlamış ve yukarıdaki eşleştirmenin üzerine, yazıtın ilgili bölümünde mevcut "ANAVISTATIO" (limana kadar) ifadesini 491–518 arası hüküm sürmüş İmparator Anastasios'un adı olarak yorumlamıştır. Bu durumda cümle kurgusu tamamen değiştiği için de alıntılanan Latince ifadenin ikinci bölümünü, Maruffo'nun 1446'da "Anastasios'a ait İsa Kulesi'ni eski yüksekliğine kıyasla iki katına çıkardığı" şeklinde değerlendirmiştir. Kendi varsayımından hareketle Dallaway,

63 Koca Mehmet Kentel, "Assembling 'Cosmopolitan' Pera: An Infrastructural History of Late Ottoman Istanbul" (doktora tezi, University of Washington, 2018), 67–70. Galata Surları'nın yıkımına dair bilgi için ayrıca bkz. Esra Okur, "Galata Surlarının Yıkım Süreci" (yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2011).

64 Louis de Mas Latrie, "Notes d'un voyage archéologique en Orient," *Bibliothèque de l'école des chartes* 7 (1846): 489–496.

65 Belin, *Histoire*, 162.

66 Eyice, *Galata ve Kulesi*, 24, 62; Eyice, "Galata Kulesi," 314; Anadolu, "Galata Kulesi," 152; Anadolu ve Arıoğlu, "Galata Kulesi," 49.

67 Mas Latrie, "Notes," 493; Belgrano, "Documenti," 332; Frederick William Hasluck, "Dr. Covel's Notes on Galata," *The Annual of the British School at Athens* 11 (1904/1905): 59. İnşa levhasının tam tarihi, Belgrano tarafından 1877'de paylaşılan görselde "M" (1000) haricinde seçilememektedir ve levhanın bu en alt bölümü zarar görmüş gibi gözükmektedir. Oysa 1670–1677 arası İstanbul'da bulunmuş ve levhaya tanıklık etmiş John Covel ise ilgili bölümü "M CCCC XXXX VI DIE XX SEPTEMBRIS" (20 Eylül 1446) şeklinde eksiksiz olarak sağlamaktadır. Görünüşe bakılırsa aradaki iki yüzyılda, levhanın en alt kısmı bir sebepten harap olmuştur.

68 Cosimo Comidas de Carbognano, *Descrizione topografica dello stato presente di Costantinopoli* (Bassano, 1794), 53.

Galata Kulesi'nin I. Anastasios döneminden itibaren var olduğunu düşünerek bu yapıyı Geoffroy de Villehardouin tarafından Dördüncü Haçlı Seferi esnasında ele geçirilen "Galata Kulesi" ile eşleştirmiştir.⁶⁹ Hâlbuki bu yapı, bizzat Villehardouin ve ayrıca Khoniates'in yer tariflerine göre çok açıkça kıyıda yer alan ve Haliç zincirinin bağlandığı "Kastellion"du.⁷⁰

Dallaway'ın ardından Patrik I. Konstantios 1846'da, "İsa Kulesi" (Tour du Christ) olarak bahsettiği Galata Kulesi'nin I. Anastasios tarafından inşa edilip Cenevizliler tarafından 1446'da yükseltildiği yönündeki teoriyi kaynak belirtmeden yineleyerek daha geniş bir kitleye ulaştırmıştır.⁷¹ Skarlatos Byzantios ise 1862'de, aynı argümanı bir kez daha tekrar etmenin yanında, levhanın yazıtını aktarıırken ilgili bölümü "Christeam turrim Anastasio" (Anastasios'un İsa Kulesi) şeklinde tahrif etmek suretiyle ifadeyi iyice pekiştirmiştir.⁷² Kulenin I. Anastasios döneminden bu yana var olduğu düşüncesiyle de I. Ioustinianos dönemindeki 541-542 tarihli veba salgını esnasında mezarlık olarak kullanıldığını ifade etmiştir.⁷³ Oysa Prokopios'un Sykai'deki⁷⁴ surlara ait kulelerin bu amaçla kullanıldığına yönelik ifadesi belirli bir kuleden söz etmemektedir.⁷⁵ "Kastellion" haricindeki tüm tahkimatların 1267'de yıktırıldığına daha önce de değinildiği üzere esasında Cenevizlilerin Galata'ya hâkim olduklarında, burada daha eski bir Bizans kulesini devrilmelerine ve bu farazi kulenin de mevcut Galata Kulesi ile aynı konumda olmasına dair ortada somut hiçbir delil yoktur. Bu bağlamda kulenin 528'de I. Ioustinianos tarafından inşa ettirildiği gibi popüler iddialar⁷⁶ da asılsızdır. Zira Ioannes Malalas'ın bu anlatısı, harap olmuş Sykai surlarının tiyatroyla beraber 528'deki tamirine, ayrıca Konstantinopolis'ten buraya uzanan yeni bir köprü inşasına ve bu mahallenin ayrı bir kent ilan edilerek "Ioustinianopolis" şeklinde yeniden adlandırılmasına ilişkin olup özel olarak herhangi bir kule inşasına kesinlikle değinmemektedir.⁷⁷

1875'e gelindiğinde, surların yıkım sürecinde belediye tarafından görevlendirilmiş Victor-Marie de Launay ilk olarak Galata Kulesi'nin I. Anastasios tarafından inşa edildiğine dair argümanı tekrar etmiş, bunun yanında bahis konusu levhanın yazıtına değinirken I. Anastasios iddiasının aslında "ANAVISTATIO" ifadesinden türetildiğinin farkında olmayarak bu kısmı paradoksal ve biraz da tuhaf bir biçimde ikinci kez yorumlamış, öne sürdüğü "ἀνά VISTATIO" (yukarıdan gözetlemek) açıklaması ile de yazıtta mevcut "İsa Kulesi"nin Galata Kulesi olduğuna yönelik algıyı biraz daha güçlendirmiştir.⁷⁸ 1891'de ise yine aynı "ANAVISTATIO" ifadesinin—daha makul bir şekilde—aslında "A NAVISTATIO" olarak "limana kadar" anlamına da gelebileceğini belirtmiş fakat bu durumda yazıtın bütününe yeniden yorumlamakta zorlanarak levha ve Galata Kulesi'ne yönelik önceki iddiaları sürdürmüştür.⁷⁹ Launay'nin yayımlanmamış bir çalışmasını baz alan Belgrano'nun 1877'de hazırladığı planda Galata Kulesi'nin "Torre del Cristo" (İsa Kulesi) olarak işaretlenmesi, bu bağlamda ilk kartografik gösterim olmuş ve sonraki Galata haritalarında sıkça yinelenmiştir.⁸⁰ Çok sonra Schneider ve Nomidis, 1446 tarihli levhanın Latince yazıtını Almanca bir tercüme ile doğru şekilde yayımlamışlar, fakat yalnızca "NAVISTATIO" şeklinde tespit ettikleri bu kelimeyi çevirmemişlerdir.⁸¹

Bahis konusu levhanın yazıtına istinaden Galata Kulesi'nin "İsa Kulesi" olduğuna yönelik aktarımlar devam etmekteyken, öte yandan Konstantinopolis Kuşatması'na dair bazı tanıklıklarda

69 Dallaway, *Constantinople*, 124.

70 Villehardouin, "Mémoires," 203-205; Khoniates, *Annals*, 297.

71 Konstantios, *Constantiniade ou description de Constantinople ancienne et moderne* (İstanbul: Antoine Coromila ve P. Paspalli, 1846), 162.

72 Skarlatos D. Byzantios, *Η Κωνσταντινούπολις: ή περιγραφή τοπογραφική, αρχαιολογική και ιστορική*, c. 2 (Atina: Andreas Koromilas, 1862), 42, 44.

73 Byzantios, *Κωνσταντινούπολις*, 44.

74 Galata'nın Roma ve erken Bizans dönemlerindeki adıdır.

75 Prokopios, *Procopius, History of the Wars, Books I and II*, c. 1, der. Henry Bronson Dewing (Londra ve New York: William Heinemann ve The Macmillan Co., 1914), 466-468.

76 Veli Ertan, *İstanbul'un Fethi ve Fatih Sultan Mehmed'in Şahsiyeti* (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1970), 17.

77 Ioannes Malalas, *Corpus fontium historiae Byzantinae, Ioannis Malalae, Chronographia*, der. Ioannes Thurn (Berlin ve New York: Walter De Gruyter, 2000), 359.

78 Launay, "Notice sur le vieux Galata," 228-232. Kendisinin bu isim eşleşmesini kısaca ifade ettiği ilk yayını için bkz. Victor-Marie de Launay, "Notice sur les fortifications de Galata," *Journal de Constantinople*, 5 Aralık 1864.

79 Victor-Marie de Launay, "L'enceinte génoise de Péra," *L'ami des monuments et des arts* 5 (1891), 342-343.

80 Belgrano, "Documenti," lev. 1.

81 Alfons Maria Schneider ve Miltiadis Nomidis, *Galata, Topographisch-archäologischer Plan mit erläuterndem Text* (İstanbul, 1944), 13. Bu kritik hususta eksik tercümeyle baz alan bir diğer yorum için bkz. Eyice, *Galata ve Kulesi*, 23, 62. Dolayısıyla biraz muğlak bir şekilde "İsa Kulesi'nden navistatio'ya kadar" olarak yazılmıştır.

64 sözü edilen “Kutsal Haç Kulesi”nin de Galata Kulesi’nin bir diğer adı olabileceği düşünölmeye başlanmışır.⁸² Örneğin Mordtmann 1892’de Galata Kulesi’nden yalnızca “Haç Kulesi” olarak bahsetmiş ve inşa yılını da 1348 olarak vermiştir.⁸³ Yine de “İsa Kulesi” iddiaları sürmüş,⁸⁴ tüm bu çalışmalarda kıyıdaki Kutsal Haç Kalesi’ne 1391’de eklenen Kutsal Haç Kulesi’ne ise hiçbir surette değinilmemiştir. Netice itibarıyla Galata Kulesi’nin Ceneviz dönemindeki ismine yönelik ve genelde “İsa Kulesi”nin öne çıktığı bir ikilik süregelmiştir.

İhmal Edilmiş İkinci Bir Tanıklık: Anconalı Ciriaco

Anconalı Ciriaco (Ciriaco de’ Pizziccolli, 1391–1452), Baldassare Maruffo’nun Pera’da gerçekleştirildiği inşaaya o dönem doğrudan tanıklık etmiş önemli bir kaynak olup kendisinin aktarımları Galata Kulesi konusu ele alınırken gözden kaçmıştır. Ciriaco, 21 Ağustos 1446 sonrası bir tarihte Baldassare Maruffo’ya yazdığı mektupta surların limandan (a Navistatio) İsa Kulesi’ne kadar yükseltildiğini ve eski yüksekliğine kıyasla iki katına çıkarıldığını belirtirken tüm bu işin kıyı kesiminde olup bittiğini açıkça belirtmiştir.⁸⁵ Dahası, bu inşanın anısı olarak bahis konusu surlara mermerden bir levha yerleştirilmesini teklif etmiş, 20 Eylül 1446 günü kıyı surlarına yerleştirilen levhadaki kitabeyi de aslında doğrudan Ciriaco bu mektubunda kaleme alarak Maruffo’ya sunmuştur.⁸⁶ Bu bağlamda levhanın kitabesindeki “SUBURBANIS·HAC·INPARTE·MOENIBUS” (kenar mahallenin bu kısmındaki surları) bölümü ile levha, inşaaya bahis konusu surların yerine istinaden kendi bulunduğu fiziki konumu ifade ederken, Ciriaco ise bu yerin kıyıda olduğunu, mektubundaki anlatıda ayrıca belirtmiştir. Daha ilginç ise yine Ciriaco’nun mektubunda, kitabe önerisinde bulunduğu bölümdeki orijinal ifade aslında “SUBURBANIS MARITIMA HAC IN PARTE MOENIBUS” (kenar mahallenin bu kıyı kısmındaki surları) şeklinde olup,⁸⁷ bahis konusu inşanın yerini daha açık bir şekilde ifade eden “MARITIMA” (kıyı) kelimesi, akabinde inşa levhasını meydana getiren taş ustası tarafından bir sebepten dolayı kitabeye işlenmemiştir. “İsa Kulesi”nden bahseden bir başka birincil kaynak daha bulunmamaktadır.

20 Eylül 1446 tarihli levhanın kitabesinde bulunan “ANAVISTATIO” ifadesinin yorumlanmasında yaşanan problemler sonucu ilgili cümlelerin bütünlüğü bozulmuş, surların yükseltilmesi ile bir kulenin yüksekliğinin iki katına çıkarılması şeklinde birbirinden bağımsız iki ayrı iş olduğu zannedilmiş, en son da bu kulenin ancak Galata Kulesi olabileceği şeklinde bir şartlanma ortaya çıkmıştır. Aynı kısmı mektubundaki anlatıda “a Navistatio” şeklinde ayrılarak düzgünce belirten Ciriaco’nun bu işe dair önemli çağdaş aktarımları ise ihmal edilmiştir. Ciriaco’nun orijinal kitabe önerisindeki “MARITIMA” (kıyı) kelimesinin bir şekilde levhaya işlenmemesi de ifadeyi mekânsal yönden zayıflatmıştır. Ayrıca sözlüklerde izine rastlanmayan nadir bir sözcük olsa da *Navi* (gemi) + *Statio* (istasyon) şeklinde bir birleşik kelime olarak değerlendirilebilecek, buna ek olarak kitabeye dair diğer ipuçlarıyla beraber düşünüldüğünde, tuhaf I. Anastasios yorumundan ziyade aynen 1891’de Launay ve günümüzde Bodnar’ın da önerdiği gibi “liman” anlamına gelmesi çok daha olası *Navistatio* sözcüğü, tüm bu karışıklıklara neden olmuş olabilir. Dolayısıyla *Navistatio* ifadesinin, Galata’nın doğu kesiminde yer alıp, izine başka tarihî kaynaklarda da rastlanan işlek limanı tanımladığı düşünölmelidir.⁸⁸ Doukas’ın

82 Byzantios, *Κωνσταντινούπολις*, 44; Belin, *Histoire*, 158–159. Bu ismin on dokuzuncu yüzyıl bilim dünyasında popülerlik kazanmasında Sansovino’nun ikincil aktarımı etkili olmuştur. “mandarono a terra la Torre della Croce, in cima dalla quale era un gran Croce.” Bkz. Francesco Sansovino, *Historia universale dell’origine et imperio de’Turchi* (Venedik: Alessandro di Vecchi, 1600), 254.

83 Johannes Heinrich Mordtmann, “Principali monumenti e località di Costantinopoli,” *Annuario italiano d’oriente* (1892): 50. Doğrudan Kantakouzenos’u referans alarak kendi döneminde Cenevizlilerin Galata’nın tepesine bir kule inşa ettiğini aktaran en eski ikincil kaynaklardan birisi için bkz. Charles du Fresne du Cange, “Constantinopolis Christiana, seu descriptio urbis, sub imperatoribus Christianis,” *Historia Byzantina, Duplici commentario illustrata*, kitap 1 (Paris: Louis Billaine, 1680), 59–60. “nova turri in illius jugo excitata.”

84 Belin, *Histoire*, 163–164.

85 Ciriaco de’ Pizziccolli, *Cyriac of Ancona, Later Travels*, çev. Edward W. Bodnar, Clive Foss katkılarıyla (Cambridge ve Londra: Harvard University Press, 2003), 258–261; “maritima parte a Navistatio ad Christeam usque turrim moenibus ampliatis et priscae altitudinis duplo collatis.” Belgrano, “Documenti,” 980–981.

86 Ibid.

87 Pizziccolli, *Later Travels*, 260–261; Belgrano, “Documenti,” 980–981.

88 Galata’nın doğusundaki söz konusu limandan bahseden antik kaynaklar için bkz. Strabon, *Geography* 7.6.2, çev. Horace Leonard Jones (Cambridge ve Londra: Harvard University Press, 1924), 280–281; Dionysios Byzantios, *Boğaziçi’nde Bir Gezinti*, çev. Mehmet Fatih Yavuz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 52. Ortaçağ kaynakları için bkz. Villehardouin, *Mémoires*, 202–203; Effenberger, “Konstantinopel,” 23.

bir on beşinci yüzyıl İtalyanca çevirisinde, aynı kelimenin tam olarak “gemilerin sığındığı liman” anlamında kullanılması da bu iddiayı destekleyen bir örnek olarak gösterilebilir.⁸⁹

Son olarak Galata’da belgelenmiş toplam kırk dört adet armalı ve yazıtlı Ceneviz inşa levhasının çoğunluğu, başka yerlerde gerçekleştirilmiş inşaatlardan ziyade yerleştirildikleri konumlarda gerçekleştirilmiş olanlardan söz etmektedir.⁹⁰ Haliyle 20 Eylül 1446 tarihli inşa levhasının da içerik olarak, çok uzağındaki tepede yer alan bir kuleden bahsetmek yerine levhanın yerleştirildiği surların yeri olan, doğudaki kenar mahallenin kıyı hattı ile ilgili olması, ilk akla gelen ihtimaldir. Bu basit ve makul çıkış noktası, levhanın yazıtına yönelik yukarıda yapılan mekânsal çözümlemeyle de örtüşmektedir ve aslında “Navistatio” (liman) ifadesiyle levha, halihazırda üzerinde durmakta olduğu kıyı kesimini ifade etmektedir.

O Halde “İsa Kulesi” Neydi ve Neredeydi?

Pera kolonisinin Spiga ve Lagirio kenar mahallelerine ait kıyı surlarının inşası, 1453’e değin gerçekleştirilmiş en geç tahkimatlardandır. Her iki kenar mahallenin de kıyısı Buondelmonti tasvirinin 1420 civarına tarihlenen Venedik Biblioteca Marciana kopyasında sursuz iken, aynı eserin on beşinci yüzyıl sonlarına tarihlenen Düsseldorf kopyasında özellikle de Lagirio’nun kıyı surları ve bunlardan dışa taşan top namluları dikkat çekmektedir.⁹¹ Bu kıyı hattında, Mumhane ve Kireç kapılarında belgelenmiş iki levhanın yazıtlarına göre Lagirio kenar mahallesindeki kıyı surlarının inşasını ilk olarak Podestà Filippo De Franchi 1430’da başlatmış (şek. 4a) ve inşa 1431’de tamamlanmıştır (şek. 4b).⁹² Daha sonraya tarihlenen üç levha ise bu surların geliştirildiğini ortaya koymaktadır. Yine Mumhane Kapısı’nda belgelenmiş Mayıs 1446 tarihli bir kitabe, Podestà Baldassare Maruffo’nun bu surları yükselttiğini ve “diğerlerinden daha seçkin bir iş” ortaya koyduğunu belirtmektedir (şek. 4c).⁹³ Daha kuzeydoğudaki Eğri Kapı üzerinde belgelenmiş 20 Eylül 1446 tarihli kitabe ise yukarıda etraflıca değinilmişti (şek. 4d). Yine Eğri Kapı yakınlarında belgelenmiş 1447 tarihli kitabe ise bu surlardaki iyileştirmelerin ancak bir sonraki *podestà* olan Luchino De Fazio tarafından tamamlanmış olduğunu göstermektedir (şek. 4e).⁹⁴ 1430–1431’de tamamlanan ilk kıyı surlarının 15 yıl sonra, 1446–1447’de kapsamlı bir şekilde güçlendirilme nedeni tam belli değildir, fakat artan Türk tehdidine karşı buna ihtiyaç duyulmuş olunabilir.

Maruffo ve De Fazio tarafından ortaya konmuş bu iyileştirmeler Galata Surları’nın yıkımı öncesinde Louis de Mas Latrie tarafından hem epigrafik, hem de mimari açıdan detaylı şekilde çalışılmıştır. İfadelerine göre Mumhane Kapısı’ndan Kireç Kapısı’na uzanan 1446–1447 tarihli kısımlarda çok daha üstün bir işçilik olup büyük ve düzgünce yontulmuş taşlardan meydana getirilmişti. Muhafızlar için yapılmış teras bölümü tuğladan kemerlerle taşınmaktaydı. Alt bölümlere ise toprak için mazgal delikleri açılmış ve tüm bu hat arka taraftan payandalarla boydan boya güçlendirilmişti. Kireç Kapısı’ndan Tophane Kapısı’na kadar olan 1430 tarihli kısım da daha kötü bir duvar işçiliğiyle meydana getirilmişti. Bu bölümde teras için herhangi bir kemer dizisi olmayıp sadece taştan çıkıntılar bulunmaktaydı ki bunların da mazgallı siper olarak kullanılacak bir ahşaptan zemine yönelik olması muhtemeldi (şek. 5).⁹⁵

Bu bağlamda Ciriaco’nun mektubunda ve 20 Eylül 1446 tarihli levhanın yine kendisinin kaleminde çıkma kitabesinde sözü geçen “İsa Kulesi,” Lagirio kenar mahallesinin güneybatı kıyısında kalan Kutsal Haç Kalesi’ne bitişik olarak 1391’de inşa edilen ve Ceneviz arşiv belgelerine göre ismi “Kutsal Haç Kulesi” şeklinde olan yapıyı, tepesindeki İsa alameti haçlı küre sebebiyle o

89 “uno porto over navistatio per confugio dele nave.” Doukas, *Corpus scriptorum historiae Byzantinae, Historia Byzantina*, ed. August Immanuel Bekker (Bonn: Impensis Ed. Weberi, 1834), 373.

90 Sağlam, “Urban Palimpsest,” 384–421.

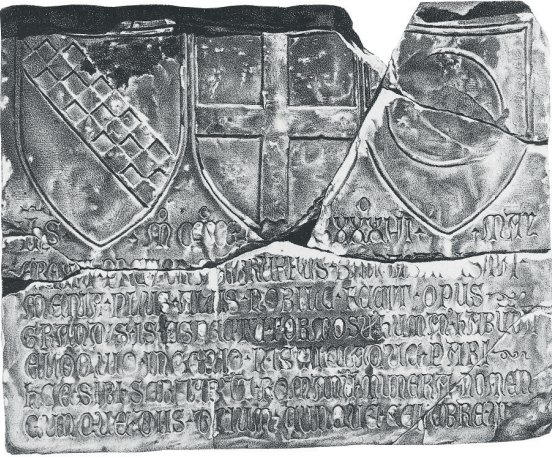
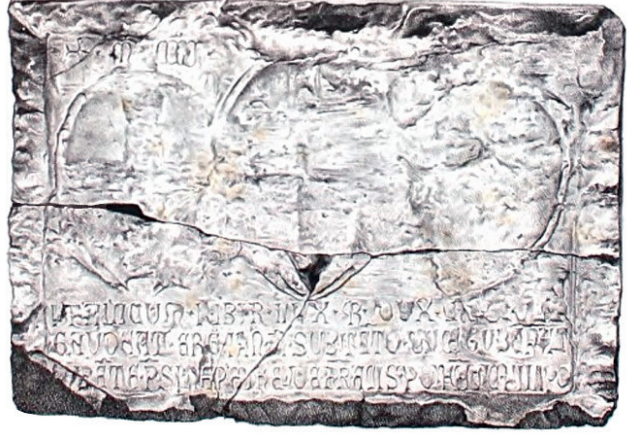
91 Buondelmonti, *Liber insularum*, 54–56; Effenberger, “Konstantinopel,” 20, 23. Cenevizliler Pera’da 1392 itibarıyla dahi toplara sahipti. Bkz. Belgrano, “Documenti,” 174.

92 *Ibid.*, 327.

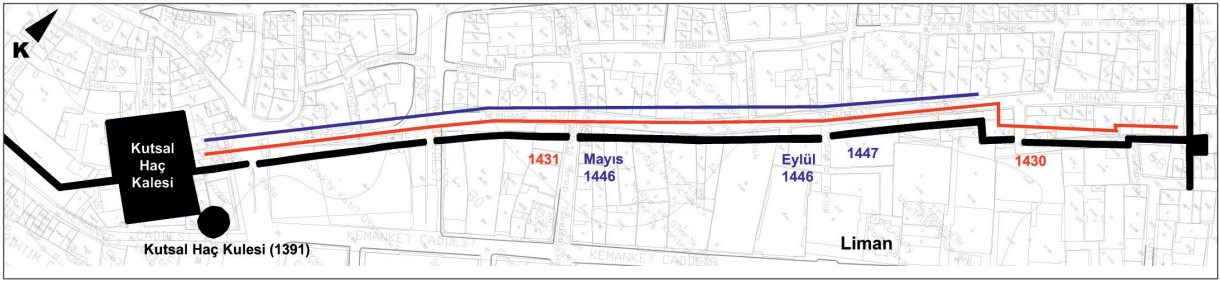
93 *Ibid.*, 331.

94 Ettore Rossi, “Le lapidi Genovesi delle mura di Galata,” *Atti della società ligure di storia patria* 56 (1928): 156–157.

95 Mas Latrie, “Notes,” 493–494. Surların yıkım öncesindeki mimarisine yönelik detaylı görseller için ayrıca bkz. Selin Sur, “Orta Çağ Kent Surlarına Bir Örnek - Galata Surları ve Restitüsyon Sorunları” (yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2015).

Şekil 4a-4e: Lagirio kenar mahallesinin kıyısı boyunca tespit edilmiş inşa levhaları (Belgrano, *Documenti*, lev. 10, 18, 19; Rossi, *Lapidi*, 155-156).

Şekil 5: Lagirio kenar mahallesinin kıyısında tespit edilmiş levhaların yeri ve bu hat boyunca gerçekleştirilmiş inşa ve iyileştirmelerin muhtemel kapsamı. Hasan Sercan Sağlam, 2020.

şekilde betimleyen edebi bir ifade olmalıdır.⁹⁶ Yüksekliği iki katına çıkarılanlar ise doğudaki rıhtım ile bu kule arasında kalan kıyı surlarıdır. Çok net bir biçimde kıyıda gerçekleştirilmiş bir işten bahseden her iki kaynağın da uzak tepedeki Galata Kulesi ile bir ilgisinden söz edilemez. Kalenin kulesi tarafından başlanarak büyük ölçüde Maruffo tarafından Mayıs-Eylül 1446 arasında gerçekleştirilip daha sonra De Fazio tarafından yine rıhtım dolaylarında 1447'de tamamlanan iyileştirmelerin ise mimari açıdan ne Lagirio kıyısının ne kuzeydoğusundaki 1441 tarihli köşe kuleye,⁹⁷ ne de çok daha ilerisindeki Galata Kulesi'ne uzanması söz konusuydu. Lagirio kıyısında başka bir kule yoktu.

On sekizinci yüzyıl sonundan itibaren bilimsel çalışmalara konu olmaya başlamış 20 Eylül 1446 tarihli kitabedeki "İsa Kulesi" ifadesi muhtemelen araştırmacıları etkisi altına almıştır. Kutsal Haç Kalesi'nin Kutsal Haç Kulesi de 1766'da yıkılarak ortadan kaybolduğu için şayet Pera'da o isimde bir yapı mevcut bulunduyorsa bunun ancak Galata Kulesi olabileceğine şartlanılmış ve "ANAVISTATIO" (mektupta "a Navistatio") bölümü de isabetli yorumlanmadığı için bu inanç zamanla pekişmiştir. Galata'da bulunmuş kırk dört inşa levhasından yalnızca biri olan bu esere, aslında ifade ettiğinden çok daha fazla anlam yüklenmiştir. Bu arada konu epigrafi, kent ve mimarlık tarihi bakımından bütüncül ve detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. Galata Kulesi'nin Ceneviz dönemindeki isminin "İsa Kulesi" (Christea Turris) olduğuna dair yaygın iddianın gelişimi işte bu şekilde olmuştur. Bu makale sonucunda öne sürülecek "Kutsal Haç Kulesi" (Turris Sancte Crucis) ismi de, Kutsal Haç Kalesi ve Galata Kulesi'nin her ikisi özelinde yeterince detaylandırılmamıştır.

Bu yüzden de Galata Kulesi esasen bir Ceneviz yapısı olmasına karşın birçok modern kaynak tarafından kökeninin Bizans dönemine, altıncı yüzyıla kadar dayandığı zannedilerek en başta anıtın ve dolayısıyla Galata semtinin tarihçesi çarpıtılmış, hatta Prokopios, Malalas ve Villehardouin'in kuleyle ilgisiz tanıklıkları dahi bu şartlanma sonucu zorlama bir şekilde kuleyle ilişkilendirilmiştir. Bunun yanında kulenin Ceneviz dönemindeki ismi yüzyıllar boyunca "İsa Kulesi" ve aşağıda değinildiği üzere "Büyük Kule" sanılmıştır. Dahası, 1445-1446 dolaylarında yüksekliğinin iki katına çıkarıldığı şeklinde aslında hiç var olmamış bir mimari evreye bahis konusu edilmiştir. Tutarsızlıklarla dolu tüm bu bilimsel keşmekeş içerisinde, kulenin Ceneviz döneminin tarihi ve mimari evrelerine dair önemli noktalar gözden kaçmıştır. Bu kadar temel düzeydeki yanlışlara karşın kapsamlı bir yeniden değerlendirmenin bugüne dek yapılmamış olması belki de, bahis konusu tüm yanlış varsayımlara, hem kulenin hem de üzerine görüş belirtmiş araştırmacıların bilinirlikleri nedeniyle duyulan inançla izah edilebilir.

96 Konstantinopolis Kuşatması (1453) tanıkları da yine benzer türde edebi tanımlamalara başvurmuştu. Ciriaco'nun kaleme aldığı uzunca kitabenin tamamında mevcut ve özellikle de Pera kolonisi ile Baldassare Maruffo'ya yönelik debdebeli üslup ele alındığında, "İsa Kulesi" şeklindeki edebi betimleme de tutarlı durmaktadır. Bkz. Pizzicollı, *Later Travels*, 260-261; Belgrano, "Documenti," 980-981.

97 Belgrano, "Documenti," 329.

Eyice tarafından Galata Kulesi'nin sözde yükseltilmesine atfedilen ve II. Murad'ın Pera'daki bir kule için yapacağı yardıma karşılık üzerine tuğrasının yerleştirilmesinden de bahseden⁹⁸ belge esasen 15 Nisan 1424 tarihli olup çok açık bir biçimde Pera'nın kantar ve ticaretgâhının yakınına yeni inşa edilecek güçlü ve yüksek bir kuleden bahsetmektedir.⁹⁹ Ortada bir yükseltme bahis konusu olmadığı gibi inşa tarihi ve bulunduğu tepelik konum itibarıyla Galata Kulesi'ni bu ifadelerle örtüşürmek zordur. Galata'da Ceneviz dönemi boyunca farklı özelliklerde birçok kule inşa edilmişti.

Zygomalas tarafından kopyalanan Grekçe kaynaktan geçen ve Galata Kulesi'nin bir diğer adıyla ilgili değerlendirilen “megalos pyrgos” (büyük kule) ise kuleye yönelik bir özel isim olmayıp Clavijo (torre grande), Posculo (summa Galatae de turre) ve Isidoros'un (magnam turrim) ifadelerinde olduğu gibi görünüşe istinaden söylenmiş basit ve anonim bir betimlemedir. Bu yüzden de Galata Kulesi'nin Ceneviz dönemindeki isminin gerçekte ne olduğu, daha farklı bir izaha ihtiyaç duymaktadır.

Galata Kulesi'nin Gerçek Kökeni: Pera'da Çoklu İthafatlar

Mikail'e ve Meryem'e Adanmış Kuleler

Surlar üzerinde belgelenmiş armalı ve yazıtlı inşa levhalarından ayrıca rölyeflere sahip iki adedi ve bunun yanında bir de arşiv belgesine göre Pera tahkimatlarındaki üç kule, azizlerden Nikolaos (şek. 6a), Bartholomaios (şek. 6b) ve Khristophoros'a atfedilmişti.¹⁰⁰ Benzer bir şekilde, yine Ciriaco'nun 1446 tarihli mektubunda Podestà Boruele Grimaldi tarafından bir yıl önce kent surlarının tepedeki kısmına yeni bir kule eklendiğinden ve bunun da Baş Melek Mikail'e atfedildiğinden söz edilmektedir.¹⁰¹ Bunun yanında Galata Kulesi'nin kuzeybatısına doğru devam eden sur hattında bulunan ilk kulenin üzerinde tespit edilmiş bir levhanın üzerine de büyükçe bir Mikail rölyefi işlenmiş olup 25 Mart 1387 tarihli yazıtı ise bu kulenin Podestà Raffaele Doria tarafından inşasını anmaktadır (şek. 6c).¹⁰²

Şekil 6a–6c: Nikolaos, Bartholomaios ve Mikail rölyefli inşa levhaları (Belgrano, *Documenti*, 324, lev. 7, 15).

98 Eyice, *Galata ve Kulesi*, 23, 61–62; Eyice, “Galata Kulesi,” 314.

99 “iuxta pondus et comerihium Peyre turris fabricetur fortis et alta.” Belgrano, “Documenti,” 187.

100 *Ibid.*, 324, 330; Balard, *Romanie*, 34.

101 Pizziccolli, *Later Travels*, 258–259; “turrim pro moenibus Michaeli archangelo patrono conditam atque dicatam vidimus.” Belgrano, “Documenti,” 980.

102 Belgrano, “Documenti,” 324–325.

Şekil 7a-7d: Meryem'e atfedilmiş iki kulede belgelenmiş levhalar (Belgrano, *Documenti*, lev. 13, 14; Rossi, *Lapidi*, şek. 7, 8).

Dahası, Galata Kulesi'nin kuzeybatısındaki ikinci kulenin üzerinde belgelenmiş bir inşa levhasının yazıtı da, bu yapının 20 Ekim 1442'de Podestà Nicolò Antonio Spinola tarafından inşa edilip Meryem'e atfedildiğinden bahsetmektedir (şek. 7a).¹⁰³ Yine bu kulede tespit edilmiş ikinci mermer levhada ise kucağında bebek İsa'yı tutan ve iki aziz tarafından çevrelenmiş bir Meryem rölyefi olup açıkça kulenin kendisine ithafıyla ilgilidir (şek. 7b).¹⁰⁴ Meryem rölyefli bu ikinci levhanın birebir aynısı, Galata Kulesi'nin kuzeybatısındaki dördüncü kulenin üzerinde de belgelenmiştir (şek. 7c).¹⁰⁵ Görünüşe bakılırsa yine Meryem'e atfedilmiş bu kulenin diğer levhasında ise, aynı Spinola tarafından 9 Mayıs 1442'de inşa edildiği yazmaktadır (şek. 7d).¹⁰⁶

İki Kutsal Haç Kulesi

Yukarıdaki örneklerden Pera'da Mikail'e ve Meryem'e atfedilmiş en az ikişer adet kule bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer deyişle, kuleler aynı ithafa sahip olabilmekteydi. Bu yüzden de Ceneviz arşiv belgelerinin 1391 itibariyle çok açık bir biçimde Kutsal Haç Kalesi'ne eklendiğini belirttiği Kutsal Haç Kulesi ve Buondelmonti tasvirinin on beşinci yüzyıl sonlarına tarihlenen Düsseldorf versiyonunda Galata Kulesi'nin "Kutsal Haç Kulesi" olarak işaretlenmiş oluşu beraber ele alındığında, aslında bir çelişki doğurmamaktadır. Dahası, Khalkokondyles, Doukas

103 *Ibid.*, 330.

104 Rossi, "Lapidi," 159.

105 Belgrano, "Documenti," 330.

106 *Ibid.*, 329.

ve Lomellini'nin daha önce alıntılanan aktarımlarına göre Osmanlılar, kara tarafındaki tahkimatları tahrip ederken deniz tarafındakilere ise dokunmamışlardır. Lomellini'nin biraz daha detaylı olan ifadeleriye, sözünü ettiği Kutsal Haç Kulesi'nin kara tarafında olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca kenar mahallelerin kara tarafındaki surları tahrip edilmiştir ve hendeği o tarihte işlevsiz kılan da tahminen bunların yıkıntılarıdır.¹⁰⁷ Konstantinopolis Kuşatması'ndan söz eden tüm birincil kaynakların Pera'da özellikle değindiği tek yapı, üzerinde bir haç bulunan Kutsal Haç Kulesi'dir. Kıyıda bulunmayan bu yapının da tepedeki Galata Kulesi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Bu yüzdendir ki 1391 tarihli masraf kayıtları olası bir karışıklığın önüne geçmek için, yeni inşa edilen Kutsal Haç Kulesi'nin aynı adlı kaleye ait olduğunu özellikle vurgulamaktadır.

Lomellini'nin mektubunda sözünü ettiği barbakan Galata Kulesi'nin önünde yer alan yarım daire biçimli hisar-peçe, bunun iç kesimindeki perde duvarları ise Galata Kulesi'nin hemen güneyinde uzanan ve üç ana mahalleyi birbirinden ayıran iç surlar olmalıdır. Barbakanda tespit edilmiş bir inşa levhasına göre bu kısım 1 Nisan 1452'de tamamlanmış olup Pera'nın zaptı öncesinde en son inşa edilen tahkimattır.¹⁰⁹

Bu bağlamda Pera'da aslında "Kutsal Haç" adını taşıyan üç tahkimat bulunmaktaydı. İki kule ve bir de kale olan bu üç savunma yapısının kimlikleri bugüne dek tam anlamıyla ayırt edilmemişti. Yine de yalnızca Galata Kulesi'nin eski adını "Kutsal Haç Kulesi" olarak kısaca belirtmiş olan ve modern literatürdeki yerleri, "İsa Kulesi" isminin savunucularına kıyasla bariz biçimde geri planda kalmış araştırmacılar,¹¹⁰ aslında isabetli bir eşleştirme yapmışlardı.

Onarım İzleri ve Yeni Bir Mimari Evre İhtimali

1509 Depremi Sonrası Kulenin Yeniden Yükseltilmesi

Evlıya Çelebi, 1509 depreminin Galata tahkimatlarına çok büyük zarar verdiğini aktarmaktadır. Kısa sürede gerçekleştirilen onarımlar, mimar Murad tarafından hazırlanarak sahildeki Yağkapanı Kapısı üzerine yerleştirilmiş beyaz mermerden bir kitabeyle belirtilmiştir.¹¹¹ 1509 depreminde Galata Kulesi de büyük ölçüde yıkılmış ve bir yıl sonra mimar Hayreddin tarafından onarılarak yeniden yükseltilmiştir.¹¹² Artık bu dönem itibarıyla kule, bulunduğu yerin adıyla anılmaktadır.¹¹³

Galata Kulesi'nin yalın gövdesi üzerinde üst üste uzanan iki adet tuğladan kuşak, 1509 depremi sonrası gerçekleştirilen onarımın izleri olarak değerlendirilmiştir (şek. 8). Anadol ve Arıoğlu, bunlardan ikinci kat hizasında (+13,21 m) yer alan ilk kuşağın altında kalan bölümün Ceneviz döneminden kaldığını öne sürmüştür.¹¹⁴ Eyice ise özellikle de üçüncü kat hizasında (+17,17 m) bulunan ikinci kuşağın üst tarafında kalan kısmın Osmanlılar tarafından inşa edildiğini iddia etmiştir; zira bu kuşağın tuğladan motifleri tipik bir Osmanlı süsleme karakteri taşımaktadır. Bu bağlamda Eyice'ye göre yalın tipteki ilk kuşak, kulenin dış kaplamasında

107 Daha sonra tekrar derinleştirildiği anlaşılan hendek, on dokuzuncu yüzyıla kadar korunmuştur. Bkz. Ayhan Han, "İstanbul ve Galata Hendeklerinde Kentsel Toprak Kullanımı," *Tarih Dergisi* 64, no. 2 (2016): 27-71.

108 Literatürdeki eski argümanların etkisinde kalarak Galata Kulesi'nin Ceneviz döneminde "İsa Kulesi" ismini taşıdığını zanneden yazar, bu yanlışlığı nedeniyle doktora tezinde 1453 tarihli "Kutsal Haç Kulesi" anlatılarına, bu makalede ortaya konduğu üzere Galata Kulesi yerine, kıyıdaki Kutsal Haç Kulesi'nin aynı adlı 1391 tarihli kulesine yönelmiş gibi değinmiştir. Bkz. Sağlam, "Urban Palimpsest," 78.

109 Belgrano, "Documenti," 333.

110 Bkz. Külzer, *Tabula*, 363; Mordtmann, "Principali," 50. Her iki ismi de çok kısaca belirten modern bir kaynak için bkz. Müller-Wiener, *İstanbul*, 320.

111 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 388. Burada kitabenin metni de paylaşılmıştır. Bayram Paşa tarafından 1635 dolaylarında gerçekleştirilmiş bir diğer Galata Surları onarımından da bahsedilmektedir. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 389, 465. Galata Fransiskan manastırında belgelenmiş 1513 tarihli onarım kitabesinin ise surlarla ilgili şüphelidir. Bkz. Sağlam, "Urban Palimpsest," 421.

112 Eyice, *Galata ve Kulesi*, 25, 63-64; "Galata Kulesi," 314; Anadol ve Arıoğlu, "Galata Kulesi," 49, 52.

113 Jérôme Maurand tarafından "Pera Kulesi" (La Torre di Pera), Piri Reis tarafındansa "Galata Kal'ası" şeklinde belirtilmiştir. Bkz. Jérôme Maurand, *Itinéraire de Jérôme Maurand d'Antibes à Constantinople (1544)*, der. Léon Dorez (Paris: Ernest Leroux, 1901), 198, lev. 16; *Great City Maps: A Historical Journey Through Maps, Plans, and Paintings* (New York: DK, 2016), 42-43 (Kitabın içinde: Piri Reis'in İstanbul görünümü, 1521-1526, Berlin Eyalet Kütüphanesi).

114 Anadol ve Arıoğlu, "Galata Kulesi," 52.

Şekil 8: Galata Kulesi'nin ikinci ve üçüncü katlarındaki tuğladan kuşaklar. Fotoğraf: Hasan Sercan Sağlam, 2020.

gerçekleştirilmiş yüzeysel bir onarımın seviyesi, süslemeli ikinci kuşak ise tümüyle Osmanlı inşası olan kısmın başlangıç seviyesi olmalıdır. Böylelikle Galata Kulesi'nin ikinci ya da üçüncü katlarının altında yer alan bölümün Ceneviz, geriye kalan üst kısmın ise Osmanlı inşası olduğuna kanaat getirmiştir.¹¹⁵

Galata Kulesi'nin yalın beden duvarlarının en tepesinde yer alan bölümler 1794, 1831 ve 1875 yıllarında gerçekleşmiş yangın ve fırtına gibi afetler nedeniyle kapsamlı değişiklikler geçirmiştir. Bu mimari evreler de zengin görsel kaynaklardan yararlanılarak belgelenmiş ve detaylıca ortaya konmuştur.¹¹⁶ Galata Kulesi günümüzdeki görünümüne 1964–1967 arası geçirdiği kapsamlı restorasyon sonucunda kavuşmuştur.

İkinci ve Dördüncü Katlar Arasındaki Düzensizlikler

Galata Kulesi toplam sekiz katlı olup ilk dört katı birbirine, tuğladan tonozlu ve doğrudan beden duvarlarının içerisine yerleştirilmiş merdivenli bir galeri yoluyla bağlanmaktadır (şek. 9a–9c). Dördüncü kattan itibaren katlar, kulenin ana iç boşluğu boyunca devam eden ahşaptan ve spiral biçimli bir merdivenle bağlanmaktadır. Dördüncü kata kadar 3,75 metre kalınlığa sahip beden duvarları bu kattan itibaren daha ince yapıdadır.¹¹⁷ Tuğla işçilikli galeri, kulenin beden duvarını incelediğinden dolayı sadece güneye, yani güvenli koloni tarafına doğru konumlandırılmıştır. Böylece kulenin beden duvarları, olası bir düşman tehdidine karşı tam kalınlık ile konumlandırılmıştır. Bunun yanında Galata Kulesi'nin ilk dört katının iç bölümlerindeki tonozlu galeride kullanılmış tuğlaların ortalama ölçüleri, bu bağlamda Galata'daki diğer on dördüncü yüzyıl tahkimatlarında kullanılmış tuğlaların ve Ersen, Tunay ve Kahya tarafından detaylıca belgelenmiş İstanbul'daki geç Bizans dönemi tuğlalarının ortalama ölçülerine benzerlik göstermektedir.¹¹⁸ Peralı Cenevizlilerin o dönem kulede yerel malzemeleri kullanmış olması, makul bir olasılıktır.

Kulenin ikinci ve üçüncü kat hizalarında bulunan tuğladan kuşaklar, önceki araştırmacılarca Osmanlılar tarafından 1510'da yeniden yükseltilecek kısmın başlangıcı olarak değerlendiril-

¹¹⁵ Eyice, *Galata ve Kulesi*, 25, 36–37, 63, 75; Eyice, "Galata Kulesi," 314.

¹¹⁶ Eyice, *Galata ve Kulesi*, 29–35, 68–73; Eyice, "Galata Kulesi," 315–316; Anadol, "Galata Kulesi," 150–159; Anadol ve Arıoğlu, "Galata Kulesi," 49–52.

¹¹⁷ Anadol, "Galata Kulesi," 159.

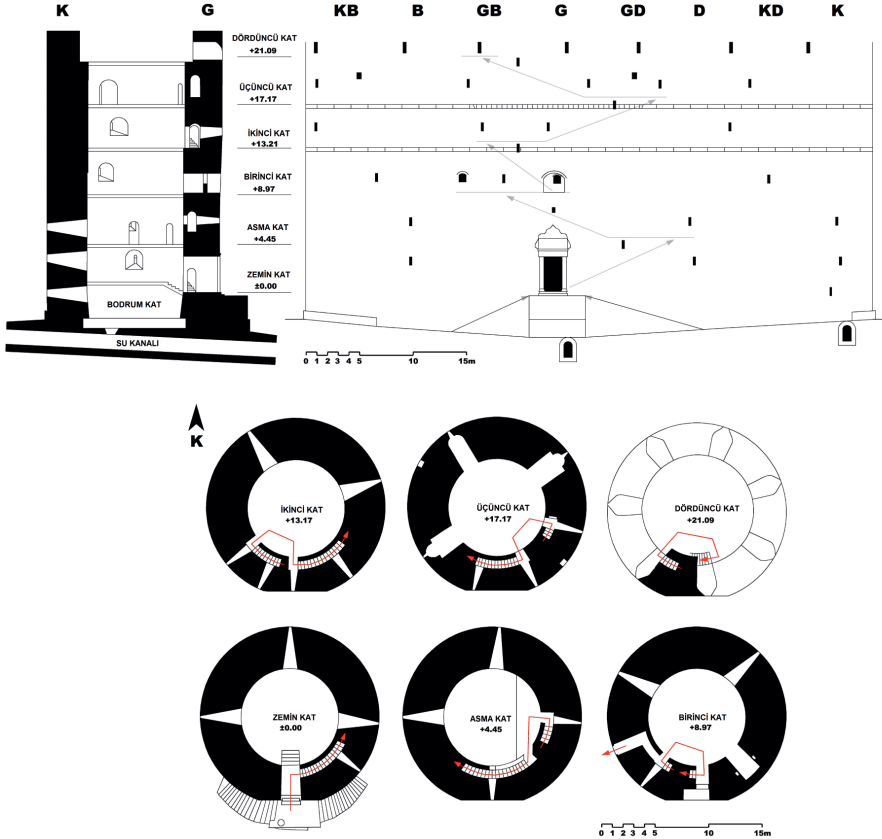
¹¹⁸ Bahis konusu tüm tuğlaların ölçülerinin kıyaslandığı tablo için bkz. Sağlam, "Urban Palimpsest," 74.

mişti. Buna karşın tuğla işçilikli, tonozlu ve merdivenli galeri, daha kalın beden duvarlarıyla beraber dördüncü kata (+ 21,09 m) kadar aynı form ve malzeme karakterini koruyarak devam etmektedir. Kulenin kat planlarındaki düzensiz mazgallar ve güney cephedeki hafif basıklık, zemin kattan dördüncü kata kadar kesintisiz bir devamlılık ortaya koymaktadır. Planda tam silindirik form, katlardaki düzenli mazgallar ve de ince beden duvarları ancak dördüncü kattan itibaren başlamaktadır (şek. 10).

Öte yandan ikinci kat seviyesinde (+ 13,21 m) bulunan tuğladan ilk kuşak, dış cephedeki taş işçiliğinde önemli bir ayrım teşkil etmektedir. Bu kuşağın altındaki bölüm, kaba yontu,

Şekil 9a-9c: Galata Kulesi'nin beden duvarları içerisinde zemin kattan dördüncü kata kadar devam eden tonozlu ve merdivenli galeri. Fotoğraf: Hasan Sercan Sağlam, Kasım 2020.

Şekil 10: Galata Kulesi'nin dördüncü kata kadarki kısmının şematik kat planları, kesiti ve görünüşü. Anadol, *Galata Kulesi*, 155-156 üzerine düzeltme ve eklemelerle, Hasan Sercan Sağlam, 2020.

Şekil 11: Galata Kulesi'nin ikinci katındaki tuğladan kuşakla beraber değişen taş işçiliği. Fotoğraf: Hasan Sercan Sağlam, 2020.

büyükçe ve farklı tiplerdeki taş bloklarıyla bunların arasında tuğla kırıklarına sahiptir. Koyu sarı, açık kahverengi, koyu gri ve koyu mavi renkteki bloklar dikkat çekicidir. Bloklar kabaca kare biçimlidir ve taş sıraları düzensiz yapıdadır. Kuşağın üstündeki bölümlerde ise blokların arasında tuğla parçaları yoktur. Alttakilere nazaran küçükçe, nispeten iyi şekillendirilmiş ve genelde yatay dikdörtgen biçimli bloklarla oluşturulmuş taş sıraları görece düzenli ve tanımlıdır. Kireçtaşı en sık kullanılmış tür olup sarı ve kahverengi tonlarındaki bloklara neredeyse hiç rastlanmazken koyu gri ve mavimsi olanlar yine mevcuttur (şek. 11).

Bu bağlamda ne ikinci kat seviyesindeki (+ 13,21 m) ilk kuşağın, ne de üçüncü kat seviyesindeki (+ 17,17 m) ikinci kuşağın Ceneviz ve Osmanlı dönemlerini ayıran seviyeyi tek başına temsil ettiğini söylemek mümkündür. 1509 depremi sonucu ortaya çıkan çökme hattı, önceki araştırmacıların varsaydığı üzere düz olmaktan ziyade çok daha düzensiz yapıda olmalıydı ve görünüşe bakılırsa iç kesimde daha yüksek bir seviyeye sahipti. Giriş kotundan başlayan kalın beden duvarlarıyla tonozlu galerinin bittiği seviyenin ancak dördüncü kat (+ 21,09) olması bunu düşündürmektedir ki en son noktada galerinin tonozu daha da yüksek bir kota (+ 23,00 m) sahiptir. Öte yandan dış cephedeki taş işçiliğinin ilk kuşakla beraber bariz bir değişiklik göstermesi, dış kesimdeki hasarların ve malzeme kayıplarının ikinci kata kadar uzandığına işaret etmektedir. Böylelikle Osmanlı döneminde kalın beden duvarları ve içindeki tonozlu galeri kulenin dördüncü katına kadar büyük ölçüde korunmuş, ikinci kattan itibaren dış cephedeki tahribata yönelik kademeli onarımlar gerçekleştirilmiş olmalıdır. Nihayet dördüncü katta tüm seviye düzlenmekte, ince beden duvarlı ve farklı merdiven sistemine sahip yeni bir kısım başlamaktadır. Kulenin ikinci ve üçüncü katlarındaki tuğladan kuşakların, onarım geçiren kısımlarla orijinal beden duvarları arasında dengeli bir ağırlık aktarımına yönelik hatlı görevi gördüğü söylemek mümkündür.

Üçüncü Kattaki Tuğladan Kuşağın İşaret Ettiği Evre ve İltimli Tanıklıklar

Zemin kotundan itibaren dışta ikinci kat, içte ise dördüncü kata kadar mimari bir devamlılık gösterdiği üzere Ceneviz dönemine tarihlendirilebilecek kısmın hemen üzerinde yükselen bölümleri, bir bütün halinde 1509 depremi sonrasında gerçekleştirildiği belirtilen onarımlarla özdeşleştirmek pek mümkün gözükmemektedir. Zira üçüncü kat seviyesinde (+ 17,17 m) bulunan ikinci tuğladan kuşağın aslında sadece güneşe bakan bir çeyreklik kısmı, altı ve yedinci katları ayıran en tepedeki kuşakta olduğu gibi Osmanlı karakterinde bir süslemeye sahiptir. Geriye kalan dörtte üçlük bölümü ise ikinci kat seviyesindeki (+ 13,21 m) ilk kuşağın tamamında olduğu gibi yalın karakterdedir. Bu oldukça özel durum, Eyice tarafından atlanmıştır.¹¹⁹ İkinci kuşağın bu farklı karakterdeki kısımlarının birleşim yerlerinde ise uzun, çaprazlama çatlaklar bulunmaktadır (şek. 12a–12b). Böylelikle ilk kuşakla beraber farklılaşan dış cephe taş işçiliğinin

119 Eyice, *Galata ve Kulesi*, 25, 64; Eyice, "Galata Kulesi," 314.

Şekil 12a-12b: Galata Kulesi'nin üçüncü katındaki tuğladan kuşağın farklılaştığı noktalar ve üzerindeki çatlaklar. Fotoğraf: Hasan Sercan Sağlam, 2020.

yukarısında yer alan ikinci kuşak da kendi içerisinde farklılaşarak bir başka mimari evreyi daha işaret etmektedir. Bu durumda Galata Kulesi'nin dış cephesinde, Ceneviz döneminden kaldığı varsayılan kısmın üzerinde, aslında tek bir evre değil en az iki evre bulunmaktadır. Bu duruma daha önce hiç değinilmemiştir.

Galata Kulesi'nin ana taşıyıcı sisteminin zarar görmesine dair 1509 depremi dışında şimdilik bilinen tek hadise, birçok tanıklıkta bahsi geçen ve de toprakla gerçekleştirildiği aktarılan 1453 tahribatıdır. Zira ilerleyen yüzyıllardaki tüm hasarlar ve onarımlar kulenin çok daha yukarıdaki bölümlerinde olmuştur. 1453'te tahrip edilen Galata Kulesi'nin kısa bir süre sonra Zağanos Paşa tarafından yeniden yükseltildiği iddiasına değinilmiştir.¹²⁰ Bunun yanında on yedinci yüzyıl itibarıyla Evliya Çelebi, "Baş Hisar" olarak da tanımladığı Galata Kulesi'nin II. Mehmed inşası olduğunu belirtmektedir.¹²¹ II. Mehmed vakfiyesinde ise Galata Kulesi'nden "Kulle-i Cedide" (Yeni Kule) olarak bahsedilmesi bu açıdan çok önemli bir detaydır.¹²² Bu bağlamda Galata Kulesi'nin Ceneviz döneminden daha farklı bir

120 Belin, *Histoire*, 159. Anonim Osmanlı kaynaklarına dayanan bu bilgiyi ilk aktaran Ahmed Vefik Paşa'dır.

121 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 1, kitap 2, çev. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006), 390-391.

122 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu* (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1958), 260; *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri* (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1938), 232. Kule, içinde bulunduğu mahalleye de ismini vermişti (Kulle-i Cedide Mahallesi). Ayrıca ön tarafını kuşatan bir sur bulunmaktaydı, ki bu da

görünüm taşıdığı düşünülebilecek 1453-1509 dönemine yönelik belki de en önemli görsel kaynak, Buondelmonti tasvirinin kabaca 1485-1490 tarihli Düsseldorf kopyasıdır. Yaklaşık 1420 tarihli Venedik Biblioteca Marciana kopyası ile Düsseldorf kopyasındaki Galata Kulesi tasvirlerinin arasında önemli mimari farklılıklar bulunmaktadır (şek. 13-14).¹²³ Örneğin önceki kopyada kulenin çatısı bir mazgallı siper dizisiyle çevrili dar ve yüksekçe bir koni iken

Şekil 13: Buondelmonti'nin
Konstantinopolis tasviri
(Buondelmonti, *Liber
insularum archipelagi*, yak.
1420). Biblioteca Nazionale
Marciana, Ms. Lat. XIV.45
(=4595).

yarım daire biçimli barbakan olmalıdır.
123 Bkz. Effenberger, "Konstantinopel," 20, 23.

Şekil 14: Buondelmonti'nin Konstantinopolis tasviri (Buondelmonti, *Liber insularum archipelagi*, 1485–1490).
 Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf, Ms. G 13, fol. 54r.

sonraki kopyada ise bu çatı çok daha basık ve geniş olup saçakları da kulenin tepesindeki mazgallardan dışarı taşmaktadır. Ayrıca Düsseldorf kopyasındaki tasvir adeta 1453 tahribatını ve onarımını doğrularcasına, kulenin beden duvarını bir tamirat izi gibi tam ortadan enine ikiye bölen tek bir kuşağa sahiptir fakat bu yorum şimdilik yalnızca bir varsayımdır.

Bu koşullarda yalnızca eldeki sınırlı verilerden hareketle, kulenin mevcut yapısının Ceneviz dönemi sonrasındaki mimari kronolojisine ve özellikle de 1453-1509 dönemine dair yeni bir doğrudan eşleştirme için henüz erkendir. Bu konu aslında makalenin ele aldığı dönemin de dışına çıkmaktadır. Yine de kulenin üçüncü katındaki tuğladan kuşağın işaret ettiği özel durum, ileride aydınlatılmayı bekleyen bir diğer mimari mesele olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç

Galata'dan doğudaki Tophane'ye uzanan kıyı kesiminde mevcut bulunmuş surların üzerinde belgelenmiş 20 Eylül 1446 tarihli bir Ceneviz inşa levhasının Latince yazıtı, Galata Kulesi'ne dair günümüzde oldukça yaygın bilinirliğe sahip ve zaman içerisinde anonimleşmiş üç argümanın ortaya çıkmasına tek başına neden olmuştur: I. Anastasios tarafından bir ilk inşa, Ceneviz dönemindeki adının "İsa Kulesi" (Christea Turris) olması ve yüksekliğinin sonradan iki katına çıkarılması. Bunların ortaya çıkmasında, yazıtta bahsi geçen "İsa Kulesi"nin ancak Galata Kulesi olabileceğine şartlanılması hiç şüphesiz etkili olmuştur. Sözlüklerde bulunmadığı ve kullanımına da nadiren rastlandığı üzere detaylı bir etimolojik araştırmaya ayrıca ihtiyaç duyan bir kelimenin (*Navistatio*) yazıtta yer alarak araştırmacılar tarafından isabetli yorumlanamaması da metnin çok farklı algılanmasına sebep olmuştur. Oysa sözcüğün mevcut tüm veriler ışığında "liman" olması çok daha aşikâr anlamı, dönemin tanığı Anconalı Ciriaco'nun kitabe önerili mektubu ve surlara yerleştirilmiş ilgili diğer inşa levhaları beraber ele alındığında, yazıtta sözü edilen için Galata Kulesi'yle ilgisinin olmadığı açıktır. Bu iş de Tophane'ye uzanan ve 1430-1431'de inşa edilmiş kıyı surlarının 1446-1447'de yükseltilmesidir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Louis de Mas Latrie tarafından surlar yıkılmadan önce yapılmış bir mimari analiz de bu çıkarımı desteklemektedir. Cenevizlilerin kıyıdaki birtakım iyileştirmelere istinaden bahsini ettikleri "İsa Kulesi" ifadesini uzak tepedeki Galata Kulesi ile eşleştirmek için ortada somut hiçbir dayanak yoktur.

Ciriaco'nun mektubunda ve bizzat kaleme aldığı yazıtta bahsedilen "İsa Kulesi," aynı kıyı hattının Galata tarafında bulunan Kutsal Haç Kalesi'ne (günümüzde Yeraltı Camii) 1391'de eklenmiş Kutsal Haç Kulesi'dir. Ceneviz arşiv belgelerinde hakkında detaylı bilgiler olan bu kulenin Ciriaco tarafından "İsa Kulesi" şeklinde betimlenme sebebi, tepesindeki İsa alameti haçlı küre olmalıydı. "İsa Kulesi"nden söz eden bir başka birincil kaynak da yoktur. Bahis konusu yazıtın ilk dikkat çekmeye başladığı on sekizinci yüzyıl sonu itibarıyla, Galata'nın ikinci en önemli kulesi olan Kutsal Haç Kulesi çoktan ortadan kaybolmuştu. Bu durum da yazıttaki kulenin Galata Kulesi zannedilmesini kolaylaştırmıştır.

Konstantinopolis Kuşatması'na (1453) dair tanıklıklar ve Buondelmonti tasvirinin yaklaşık 1485-1490 tarihli Düsseldorf kopyasından anlaşıldığı üzere Galata Kulesi'nin de Ceneviz dönemindeki adı "Kutsal Haç Kulesi" (Turris Sancte Crucis) idi. Aslında bazı araştırmacıların savunduğu bu iddia, çok daha önce ortaya çıkararak yerleşmiş "İsa Kulesi" argümanı karşısında geri planda kalmıştır. İnşa levhaları ve arşiv belgeleri, Pera kolonisindeki tahkimatlarda başka çoklu ithafların da olduğunu teyit etmektedir. Bu bağlamda Mikail'e ve Meryem'e atfedilmiş en az ikişer kule vardı. "Kutsal Haç" isminde ise biri kale, ikisi de kule olmak üzere toplam üç tahkimat vardı ve bunlardan Galata Kulesi'nin tepesinde de büyükçe bir haç (belki de bir diğer haçlı küre) mevcuttu. Galata Kulesi'nden anonim olarak bahseden birincil kaynaklar, kendi dillerinde "büyük kule" betimlemesine başvurmuştu.

Bazı tahribatlara uğramış Galata Kulesi'nin Ceneviz döneminden geriye kalan kısmı özellikle de iç bölümde, önceki varsayımlara kıyasla biraz daha fazladır. Ceneviz ve Osmanlı dönemlerinin düz bir hatla ayrıldığını söylemekse kulenin mimari özelliklerinden hareketle mümkün değildir. 1509 depremi sonrası Osmanlıların yeniden yükselttiği kısmı bir bütün olarak değerlendiren görüşler yetersizdir çünkü kulenin üçüncü katındaki tuğladan kuşak, Ceneviz dönemi olarak değerlendirilen kısmın üzerinde aslında birden fazla mimari evrenin bulunduğu göstermektedir. Ahmed Vefik Paşa ve Evliya Çelebi'nin aktarımları ile II. Mehmed vakfiyesi de 1453 dolaylarında bir yeniden yükseltme daha gerçekleştirildiğine dair önemli ipuçları vermektedir. Buondelmonti tasvirinin on beşinci yüzyıl sonlarına

ait Düsseldorf kopyasında, kulenin üzerinde adeta bir tamir izi gibi enine tek bir kuşak bulunmaktadır. Bu durum birçok kaynak tarafından belirtilmesine rağmen üzerinde pek durulmamış 1453 tarihli Osmanlı tahribatını akla getirmektedir. Yine de bu konu hakkında özellikle de mimari açıdan kesin bir çıkarımda bulunmak henüz mümkün değildir.

Galata Kulesi'ne yönelik, ilerleyen araştırmalarda detaylıca irdelenmesi lazım gelen diğer önemli hususlar da kulenin yalnızca bir savunma ve gözetleme yapısı olmayıp kavramsal olarak taşıdığı anlama ilişkindir: Kule on dördüncü yüzyıldaki bir Bizans-Ceneviz siyasi ve ticari çekişmesinin tam ortasında, karşı kıyıdaakilere, kendi başkentlerinde aynı zamanda bir güç ilanı olarak mı inşa edilmiştir? Bu bağlamda Cenova'da halen birçok örneği görülebileceği üzere ortaçağ İtalyan kentlerindeki soylu ailelerin kule geleneğinin uzak coğrafyadaki bir yansıması mıdır? Bu makalede değerlendirilen meselelerin yanında, bunlar da öne sürülmesi gereken önemli sorulardır.¹²⁴

Son olarak Galata Kulesi'nin bugününe yönelik de bir söz söylemek gerekir. İstanbul için tarih ve mimarlık başta olmak üzere birçok yönden kıymet taşıyan bu anıt 2020 itibariyle kamuoyunda yoğun tartışmalara neden olmuş bir restorasyon geçirmiştir.¹²⁵ Kule için en güncel hadise olarak nitelendirilebilecek müdahale, bilimsel altyapısı itibariyle eserin Ceneviz dönemine yönelik bu makalede eleştirilen tüm hatalı tarihî ve mimari argümanları baz almanın yanında, bunların bir kez daha gündeme gelmesine neden olarak hafızalardaki yerini tazelemiş ve maalesef pekiştirmiştir. Somut veriler ışığında öne sürülen tüm argümanlara müteakip kulenin modern tarih yazımının ve mimari belgelemesinin ivedilikle gözden geçirilerek yeniden kurgulanması, kuleye dair sonraki bilimsel araştırmalara ve koruma müdahalelerine doğru kılavuzluk edilmesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

Yayımlanmamış Birincil Kaynaklar

Biblioteca Nazionale Marciana

Buondelmonti, Cristoforo. *Liber insularum archipelagi*, 1420. Ms. Lat. XIV.45 (=4595).

Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf

Buondelmonti, Cristoforo. *Liber insularum archipelagi*, 1485-1490. Ms. G 13, fol. 54r.

Yayımlanmış Birincil Kaynaklar

Bekker, August Immanuel. *Corpus scriptorum historiae Byzantinae, Historia politica et patriarchica Constantinopoleos, Epirotica*. Bonn: Impensis Ed. Weberi, 1849.

Belgrano, Luigi Tommaso. "Documenti riguardanti la colonia genovese di Pera." *Atti della società ligure di storia patria* 13 (1877): 99-417, 932-1003.

Buondelmonti, Cristoforo. *Cristoforo Buondelmonti, Liber insularum archipelagi, Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf Ms. G 13, Faksimile*. Derleyen Irmgard Siebert, Max Plassmann, Arne Effenberger ve Fabian Rijkers. Wiesbaden: Reichert Verlag, 2005.

Byzantios, Dionysios. *Boğaziçi'nde Bir Gezinti*. Çeviren Mehmet Fatih Yavuz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Cassidy, Nathan John. "A Translation and Historical Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres," Doktora tezi, University of Western Australia, 2004.

Clavijo, Ruy Gonzalez de. *Embajada a Tamorlán, Estudio y edición de un manuscrito del siglo XV*. Derleyen Francisco López Estrada. Madrid: Estudio Superior de Investigaciones Científicas, 1943.

Crivelli, Lodrisio. "De expeditione Pii Papae II adversus Turcos." Derleyen Giulio Carlo Zimolo. *Rerum italicarum scriptores*. Cilt 23/5. Bologna: Nicola Zanichelli, 1950.

124 Cenova'daki 12-13. yüzyıl kuleleri ile bunların mimari, fonksiyonel ve simgesel özellikleri için bkz. Aurora Cagnana, "Le torri di Genova fra XII e XIII secolo," *Casa e torri medievali* 3 (2005): 67-81; Aurora Cagnana ve Roberta Mussardo, "Le torri di Genova fra XII e XIII secolo: Caratteri architettonici, committenti, costruttori," *Archeologia dell'Architettura* 17 (2012): 94-110.

125 "Galata Kulesi'nin restorasyonunda 'iç duvarlar tahrip ediliyor', Bakanlık yaptırım uygulayacağını açıkladı," BBC Türkçe, 12 Ağustos 2020, erişim tarihi 23 Ekim 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53756522>; "Galata Kulesi'nin Yıkılan Duvarı Alelacele Yeniden Örüldü," İBB İstanbul, 13 Ağustos 2020, erişim tarihi 23 Ekim 2020, <https://www.ibb.istanbul/News/Detail/37114>.

- Doukas. *Corpus scriptorum historiae Byzantinae, Historia Byzantina*. Derleyen August Immanuel Bekker. Bonn: Impensis Ed. Weberi, 1834.
- Doukas. *Ducae, Historia Turcobyzantina (1341-1462)*. Derleyen Vasile Grecu. Bükreş: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958.
- Ellissen, Adolf. *Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur*. Cilt 3, kitap 4. Leipzig: Otto Wigand, 1857.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*. Cilt 1, bölüm 2. Çeviren Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Fatih Mehmet II Vakfıyeleri. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1938.
- Froissart, Jean. *Chroniques de Jean Froissart (Troisième livre)*. Cilt 12. Derleyen Leon Mirot. Paris: Honoré Champion, 1931.
- Great City Maps: A Historical Journey Through Maps, Plans, and Paintings*. New York: DK, 2016.
- Gregoras, Nikephoros. *Corpus scriptorum historiae byzantinae, Byzantina historia*. Cilt 2. Derleyen Ludwig Schopen. Bonn: Impensis Ed. Weberi, 1830.
- İnalçık, Halil. *The Survey of Istanbul 1455*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Khalkokondyles, Laonikos. *The Histories*. Cilt 1. Çeviren Anthony Kaldellis. Cambridge ve Londra: Harvard University Press, 2014.
- Khoniates, Niketas. *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*. Çeviren Harry J. Magoulas. Detroit: Wayne State University Press, 1984.
- Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*. Çeviren Charles T. Riggs. Princeton: Princeton University Press, 1954.
- Makrembolites, Alexios. "Λόγος Ἱστορικός." Derleyen Athanasios Papadopoulos-Kerameus, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας* 1 (1891): 144-159.
- Malalas, Ioannes. *Corpus fontium historiae Byzantinae, Ioannis Malalae, Chronographia*. Derleyen Ioannes Thurn. Berlin ve New York: Walter De Gruyter, 2000.
- Maurand, Jérôme. *Itinéraire de Jérôme Maurand d'Antibes à Constantinople (1544)*. Derleyen Léon Dorez. Paris: Ernest Leroux, 1901.
- Miller, Timothy S. "The History of John Cantacuzenus (Book IV): Text, Translation, and Commentary." Doktora tezi, Catholic University of America, 1975.
- Penna, Dafni. *The Byzantine Imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa, 10-12th Centuries*. Den Haag: Eleven International, 2012.
- Pertusi, Agostino. *La caduta di Costantinopoli, Le testimonianze dei contemporanei*. Cilt 1-2. Verona: Fondazione Lorenzo Valla, 1976.
- Pizzicoli, Ciriaco de'. *Cyriac of Ancona, Later Travels*. Çeviren Edward W. Bodnar, Clive Foss katkılarıyla. Cambridge ve Londra: Harvard University Press, 2003.
- Prokopios. *Procopius, History of the Wars, Books I and II*. Cilt 1. Derleyen Henry Bronson Dewing. Londra ve New York: William Heinemann ve The Macmillan Co., 1914.
- Rossi, Ettore. "Le lapidi genovesi delle mura di Galata. Iscrizioni genovesi in Crimea ed in Costantinopoli." *Atti della società ligure di storia patria* 56 (1928): 143-167.
- Strabon, *Geography*, 7.6.2. Çeviren Horace Leonard Jones. Cambridge ve Londra: Harvard University Press, 1924.
- Şakiroğlu, Mahmut H. "Fatih Sultan Mehmet'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 14, no. 25 (1982): 211-225.
- Theophanes. *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*. Çeviren Cyril Mango ve Roger Scott. Oxford: Clarendon Press, 1997.
- Thomas, Georg Martin. *Belagerung und Eroberung von Constantinopel im Jahre 1453 aus der Chronik von Zorzi Dolfen*. Münih: Verlage der k. Akademie, 1868.
- Tournefort, Joseph Pitton de. *A Voyage into the Levant*. Cilt 2. Çeviren John Senex. Londra: D. Midwinter, 1741.
- Villehardouin, Geoffrey de. "Mémoires de Geoffroi de Ville-Hardouin," *Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France*. Cilt 1. Derleyen Claude-Bernard Petitot. Paris: Foucault, 1819.

İkincil Kaynaklar

- Ağır, Aygül. "La cultura architettonica veneziana e genovese nella Istanbul Ottomana (XV-XVI sec.)." *Incontri di civiltà nel Mediterraneo l'Impero Ottomano e l'Italia del Rinascimento, storia, arte e architettura*, derleyen Alireza Naser Eslami, 103-131. Floransa: Leo S. Olschki Editore, 2014.
- Ayverdi, Ekrem Hakki. *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehirin İskân ve Nüfusu*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1958.
- Anadol, Köksal. "Galata Kulesinin Turistik Tanzimi." *Arkitekt* 317 (1964): 150-159.
- Anadol, Köksal, ve Ersin Arıoğlu. "Galata Kulesi." *Mimarlık* 79, no. 1 (1979): 49-55.
- Balard, Michel. *La Romanie génoise*. Cilt 1. Cenova: Società Ligure di Storia Patria, 1978.
- BBC Türkçe. "Galata Kulesi'nin restorasyonunda 'iç duvarlar tahrip ediliyor', Bakanlık yaptırım uygulayacağını açıkladı." 12 Ağustos 2020. Erişim tarihi 23 Ekim 2020. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53756522>.
- Belin, François Alphonse. *Histoire de la latinité de Constantinople*. Paris: Alphonse Picard et Fils, 1894.

- 80 Byzantios, Skarlatos D. *H Konstantinoupolis:    perigraf  topoğrafik , arkeolojik ve tarihik*. Cilt 2. Atina: Andreas Koromilas, 1862.
- Cagnana, Aurora. "Le torri di Genova fra XII e XIII secolo." *Casa e torri medievali* 3 (2005): 67–81.
- Cagnana, Aurora, ve Roberta Mussardo, "Le torri di Genova fra XII e XIII secolo: Caratteri architettonici, committenti, costruttori." *Archeologia dell'Architettura* 17 (2012): 94–110.
- Cange, Charles du Fresne du. "Constantinopolis Christiana, seu descriptio urbis, sub imperatoribus Christianis." *Historia Byzantina, Duplici commentario illustrata*. Kitap 1. Paris: Louis Billaine, 1680.
- Carbognano Cosimo Comidas de. *Descrizione topografica dello stato presente di Costantinopoli*. Bassano, 1794.
- Costa Paretas, Maria M. "Sulla battaglia del Bosforo (1352)." *Studi Veneziani* 14 (1972): 197–210.
- Dallaway, James. *Constantinople Ancient and Modern*. Londra: T. Bensley, 1797.
- Dalleggio d'Alessio, Eugène. "Recherches sur l'histoire de la Latinit  de Constantinople 1." * chos d'Orient* 23, no. 136 (1924): 448–460.
- Desimoni, Cornelio. "I genovesi ed i loro quartieri in Costantinopoli nel secolo XIII." *Giornale ligustico di archeologia, storia e belle arti* 3 (1876): 217–276.
- Effenberger, Arne, "Konstantinopel / Istanbul - die frühen bildlichen Zeugnisse." *Die byzantinischen H fen Konstantinopels*, derleyen Falko Daim, 19–34. Mainz: Wissenschafts Campus, 2016.
- Erkal, Namik. "The Corner of the Horn: An Architectural Review of the Leaded Magazine in Galata Istanbul." *Middle East Technical University Journal of the Faculty of Architecture* 28, no. 1 (2011): 197–227.
- Ertan, Veli. *Istanbul'un Fethi ve Fatih Sultan Mehmed'in  ahsiyeti*. Konya: Yeni Kitap Basimevi, 1970.
- Eyice, Semavi. *Galata ve Kulesi / Galata and its Tower*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1969.
- . "Galata Kulesi." *Islam Ansiklopedisi*. Cilt 13, 313–316. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Gottwald, Joseph. "Die Stadtmauern von Galata." *Bosporus: Mitteilungen des Deutschen Ausflugsvereins "G. Albert"* 4 (1907): 1–72.
- Han, Ayhan. "Istanbul ve Galata Hendeklerinde Kentsel Toprak Kullanımı." *Tarih Dergisi* 64, no. 2 (2016): 27–71.
- Hasluck, Frederick William. "Dr. Covel's Notes on Galata." *The Annual of the British School at Athens* 11 (1904/1905): 50–62.
- İnalçık, Halil. "Ottoman Galata, 1453–1553." *Essays in Ottoman History*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.
- İBB İstanbul. "Galata Kulesi'nin Yıkılan Duvarı Alelacele Yeniden  r ld ." 13 Ağustos 2020. Erişim tarihi 23 Ekim 2020. <https://www.ibb.istanbul/News/Detail/36805>.
- Janin, Raymond. *Constantinople byzantine: Développement urbain et répertoire topographique*. Paris: Institut Français d' tudes Byzantines, 1950.
- Kafescioğlu,  iėdem. *Constantinopolis / Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2009.
- Kentel, Koca Mehmet. "Assembling 'Cosmopolitan' Pera: An Infrastructural History of Late Ottoman Istanbul." Doktora tezi, University of Washington, 2018.
- Konstantios. *Constantiniade ou description de Constantinople ancienne et moderne*. İstanbul: Antoine Coromila ve P. Paspalli, 1846.
- Külzer, Andreas. *Tabula Imperii Byzantini, Ostthrakien (Europe)*. Cilt 12. Derleyen Johannes Koder. Viyana: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2008.
- Launay, Victor-Marie de. "Notice sur les fortifications de Galata." *Journal de Constantinople*, 5 Aralık 1864.
- . "Notice sur le vieux Galata." *L'univers, revue orientale* 1, no. 4 (Mart 1875): 225–233.
- . "L'enceinte génoise de Péra." *L'ami des monuments et des arts* 5 (1891): 341–344.
- Manners, Ian R. "Constructing the Image of a City: The Representation of Constantinople in Christopher Buondelmonti's Liber Insularum Archipelagi." *Annals of the Association of American Geographers* 87, no. 1 (1997): 72–102.
- Mas Latrie, Louis de. "Notes d'un voyage archéologique en Orient." *Biblioth que de l' cole des chartes* 7 (1846): 489–544.
- Mordtmann, Johannes Heinrich. "Principali monumenti e localit  di Costantinopoli." *Annuario italiano d'oriente* (1892): 37–51.
- Müller-Wiener, Wolfgang. *Istanbul'un Tarihsel Topografyası*. Çeviren  lker Sayın. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Okur, Esra. "Galata Surlarının Yıkım Süreci." Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2011.
- Origone, Sandra. *Bisanzio e Genova*. Cenova: ECI, 1992.
- Palazzo, Benedetto. *Arap Camii veya Galata Saint Paul Kilisesi*. Çeviren İ. Burhan Yenit rk. İstanbul: Bilge Karınca, 2014.
- Philippides, Marios, ve Walter K. Hanak. *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography, and Military Studies*. New York: Routledge, 2016.
- Sağlam, Hasan Sercan. "Urban Palimpsest at Galata & An Architectural Inventory Study for the Genoese Colonial Territories in Asia Minor." Doktora tezi, Politecnico di Milano, 2018.
- Sansovino, Francesco. *Historia universale dell'origine et imperio de'Turchi*. Venedik: Alessandro di Vecchi, 1600.
- Sauli, Lodovico. *Della colonia dei genovesi in Galata*. Cilt 2. Torino: Giuseppe Bocca, 1831.
- Schneider, Alfons Maria, ve Miltiadis Nomidis. *Galata, Topographisch-arch ologischer Plan mit erl uterndem Text*. İstanbul, 1944.
- . *Galata au Moyen- ge, avec ses six enceintes successives*. İstanbul: Maina Basimevi, 1946.
- Stringa, Paolo. *Genova e la Liguria nel Mediterraneo*. Cenova: Cassa di Risparmio di Genova e Imperia, 1982.
- Sur, Selin. "Orta  aė Kent Surlarına Bir  rnek - Galata Surları ve Restit syon Sorunları." Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik  niversitesi, 2015.